Осемнадесета глава

НАЦИОНАЛИЗМЪТ – СЪВРЕМЕННА АДЕКВАТНОСТ.

България пред историческа дилема

Цялата досегашна проблематика, обсъждана в тази книга, е свързана с *националната принадлежност* – с емоционално-духовната и морално-ценностната ѝ значимост, с практическите ѝ пулсации в един отворен и динамично мобилен свят и начин на живот. На политическо и идеологическо равнище Глобализацията от последните две десетилетия направи всичко по силите си, за да отпрати идеите и нормите на патриотизма и национализма в миналото, да ги бележи със стигмата на отживялост и дори архаичност. Модата на мултикултуралността и космополитизма направиха каквото можаха. Но изненадващо за мнозина то се оказва не чак толкова значимо, нито пък устойчиво.[1]

Анти-глобализмът видимо набира сила и организирана активност. Патриотизмът – и на големите и на малките нации – се оказа жив и устойчиво непреодолим. В Европа все по-често така нар. „*национален* интерес" изправя глава и изненадващо „недемократично" застава срещу правилата на обезличаващата общоевропейска толерантност, мултирелигиозност, мултикултурност, вкл. и срещу отказа от стопански протекционизъм. И дръзналите да се опълчат не са някакви периферни държави и нации, а централни и възлови – Франция и Чехия, Швейцария и Холандия, Белгия и Италия, Гърция и Турция.

В края на тези две десетилетия Глобализацията на практика прави изненадващо рязък и стряскащ за мнозина радикален завой назад – (1) назад към националната идентичност и самосъхраняване сред морето на космополитизма; (2) назад към откровени прояви на патриотизъм въпреки наложените правила за свръхтолерантност към всякакви пришълци; (3) назад дори към национализма като една ясно политизирана и криеща рискове от екстремизъм форма на патриотизъм. Така или иначе вече се разбра, че национализмът в Европа не само че не отмира, а обратно – пред-

---

[1] Виж Куперус, Рене. *Как малки страни като Бъргария и Холандия*… С., 2007, с. 21-39

стои негов нов ренесанс. Вече при нови икономически и обществени, политически и държавно-административни условия. Вече след много и разностранен натрупан опит от наистина мултикултурално вплитане между доскоро разделени и раздалечени култури. Днес национализмът е в търсене на своята съвременна адекватност. В тази проекция тук се налага да обсъдим и въпроса: Какво днес е адекватно да се мисли относно национализма – но не за да го реставрираме, а за да вървим заедно с него и чрез него напред към своето здравословно бъдеще?

Следва да търсим отговори в микро-проекция – при условие, че става все по-трудно осъществимо човек да има пълноценно семейство, устояващо на времето, уютен дом и голямо домакинство, ежедневно обкръжение от близки хора, съхранени родови връзки. Следва да ги търсим и в макро-проекция – при условие, че ерозира органичната и устояваща на мобилността народностна-национална идентичност, лишена от родно място, роден град или село, без родна природа, отдалечено от места, където си расъл и е минала младостта.

Не може да се отрича, че тласнати по посока на егоистичния и потребителския индивидуализъм днес много хора стават все по-равнодушни към високи понятия като Родина и патриотизъм, като родолюбие и народност, като нация и национална държавност. Стават все по-подозрителни и дори дразнещи се от патетичността, която такива високи ценности и понятия носят в себе си.

За това има много и различни причини. Сред тях е и примирението на съвременните хора с идеята, че живеят в общество, което е *принципно деморализирано*, лишавано от моралност, с натрапван прагматизъм на оцеляването или на личния брутален успех. В такава среда патриотичната патетичност дразни и смущава, звучи някак неестествено, все повече хора се изненадват, когато някой от близките и приятелите им я прояви.

В същото време има много индикации за назряване на все по-обхватна гражданска потребност от *връщане към културна и историческа идентичност*, към емоционалната и духовната връзка с родното и свидното. Космополитизмът бе мода на глобализирането през последните две десетилетия. Сега става изтрезняване от тази мода и връщане към исконни ценности и идентичност.[2]

В този смисъл тук става дума за един осъвременен просветен и толерантен национализъм. Има нужда да се намери нов баланс между глобалното и локалното, между цивилизационно обединяващото и онова, което съхранява културната идентичност и самоличност. В мащаба на Европа става дума за връщане на патриотизма и национализма на политическата сцена, но (1) не въз основа на *претенция за универсалност* (под този термин Хънтингтън визира западната цивилизация), (2) а въз основа и на *правото на локалността* – отстояване на своята специфика в своя дом, на своята територия, в своята държава.

Отворените общества и Глобализацията, мултикултуралното вплитане и нормите на толерантността не премахват основното гражданско право, че другите са добре дошли, но да бъдат така добри да си събуват обувките на прага и да се съобразяват с правилата в дома, в който влизат. Все пак във всеки дом домакинът е по-важен – гостоприемството не бива да става аргумент за своеволие на гостите. Защо ли това правило продължава да се уважава, когато става дума за личния дом на човека и се-

[2] Виж Хабермас, Юрген. *Постнационалната констелация*… С., 2004, с. 23-37, 91-99, 108, 121-137.

мейството, а вече две десетилетия настойчиво се опитват да ни убедят принципно да се отречем от него, когато става дума за страната на дадена нация – с нейната исторически формирала се географска позиция, в рамките на присъщата ѝ културна самобитност и идентичност, в пределите на нейната територия и държавно устройство?

В налагания от Глобализацията двоен стандарт има принципно противоречие, прозира опит за *културно насилие* върху народите и нациите. Всъщност, двете десетилетия режисирана Глобализация бяха един колосален опит за обезличаване на народите и заличаване на нациите. Бе опит за създаване на удобна масова психика на *заучена безличност*, както и опит да бъдат принудени народите да се откажат от претенцията им да съхраняват своята културна самобитност и историческа идентичност. Не стана!

Предлаганата култура на космополитизма и приучването към стандартизирани поведенчески и културни модели успя да направи много, но досега не успя да постигне глобалната си цел за обезличаване и унифициране. Мисля, че точно това е субстанциалната гражданска основа за да нараства съпротивата срещу тази форма на глобализация (доминирана през последните две десетилетия от САЩ и глобалния финансов капитал). Именно върху тази основа се разгръщат контра-глобалистки тенденции към локализиране, етнизиране, сепариране. В Европа симптомите зачестяват, издигат се от гражданско към политическо равнище, а вече и към държавно равнище.

Възстановяване на равновесието

Очевидно равновесието следва да бъде възстановено. Срещу императивите на силните в Глобализацията се възправят импулси за оцеляване идентичността на послабите и периферните. Става дума за оцеляването на културната и духовно-психичната идентичност на народите и нациите, но и на отделните жизнеспособни цивилизации в по-голям мащаб.

Оцеляване чрез културните и цивилизационните им емблеми: (1) своя език и писменост; (2) своята традиционна религия и вярвания; (3) своята исконна територия и обща историческа съдба; (4) своята земя и държавна територия; (5) своята романтична митология за предци и историческо достойнство; (6) своята солидарна общност – кръвно-родствена, генетично-расова, емоционално-духовна, културно-ритуална; (7) своя специфичен социален характер и обществени форми на бит, труд, публичност; (8) самосъзнанието за кръвно и културно родство, за принадлежност към колективно Аз; (9) моралната преданост и приемственост в няколко разширяващи се концентрични кръгове на принадлежност и идентичност.[3]

Става дума за оцеляване и чрез връщане към норми и практики на *икономически протекционизъм* в отделните държави. Това започна в САЩ и големите държави от ЕС като опит да се справят с развихрилата се финансова, икономическа и обществена криза. Добре дошло е за по-малките държави от ЕС и цивилизационната зона на Европа като разхлабване и разтваряне на идеологическата и бюрократичната примка на Глобализацията и световната имперско-монополистична власт.

---

[3] Виж Смит Антъни. *Националната идентичност*... С., 2000, с. 26-39; Велев, Григор. *Национализмът*… С., 2005, с. 366-374, 12-27.

През последните 2-3 години в Европейския съюз все по-релефно изкристализират очертанията на *националната дилема*. Това, разбила се, е и дилема пред и в България – досега заглушавана, сега вече с външни основания за ясно артикулиране и смело дефиниране.

Днешната практиката ясно показва основателността на прогнози, които бяха направени още в предишното десетилетие: „*В Европа са налице признаци, че инерцията за интеграция и разширяване намалява, както и че традиционният европейски национализъм скоро ще се събуди. Поради масовата безработица и все по-острите форми на ксенофобия, дори в преуспяващите европейски държави. Те могат да насочат френската или германската политика в руслото на политическия екстремизъм и на себичния шовинизъм. Всъщност би могло да се говори дори за зараждане на истинска предреволюционна ситуация*."[4] Тези думи на Бжежински днес звучат пророчески, ясно се открояват практическите им проекции и мащаба на приложимостта им.

Всъщност, Европейският съюз е пред сложна концептуална и практическа дилема. Дали ще се развива като жизнено обединение на съхраняващи своята специфика и обособеност нации, със съхраняване на съответния суверенитет и устойчивост на националните държави? Или да се продължи с усилието нациите да бъдат разтворени в една обща европейска макро-общност, с унифициране на културата и бита, с религиозен плурализъм и практически отказ от доминирането на християнството, с национално разтваряне и обезличаване, с отстъпване на реалния суверенитет от страна на националните държави към централните общоевропейски власти и администрация?

По същество тази дилема доведе до бламиране на Европейската конституция през 2004 г., а след това и трудностите при одобряването на заместващия я Лисабонски договор (2008-2009). Поради тази дилема в рамките на Европейския съюз назряват структурни противоречия, които застрашават неговата стабилност и бъдеще. И това вече не може да бъде прикривано като фактическо състояние и риск – риск от разпадане първо на Еврозоната и след това на ЕС като цяло.

Става дума за все по-отчетливо проявяващи се *структурни противоречия* между големите и малките, между богатите и относително бедните, между старите и новите страни-членки. По същество и концептуално става дума за противоречието, от *една страна*, между либерално-икономическата философия за развитието на ЕС като единно икономическо и политическо пространство с общ разпоредителен център на власт, като макро-субект в процеса на глобализация, и *от друга* – при постигане на целта Европа да се утвърждава като световен икономически и политически лидер, да не се изпуска социалният характер на европейските държави, нито гражданската философия при развитието на съвременните национални държави в ЕС.

По-горе вече стана дума за дилемата, която вече е ясно формулирана от някои европейски лидери: (1) „*Европа на нациите и многообразието*" или (2) народностно-аморфна централизирана от мощна Брюкселска власт и бюрокрация Европа; (1) взаимоизгодно и демократично обединение от нации и държави или (2) неравнопоставено участие в една все по-централизирана обща мега-държава?

Европейският съюз не е възникнал, нито за няколко десетилетия успя да стане, нито в бъдеще ще стане (няма изгледи за това) съюз на някакви безлични общности

---

[4] Бжежински, Збигнев. *Голямата шахматна дъска*... С., 1997, с. 223.

– народностно-национални, традиционно-културни. Вижда се, че усилията ЕС да бъде трансформиран в такава посока надига все по-активна съпротива, поражда евроскептицизъм, поражда граждански напрежения и политически радикализъм.

В ЕС нациите не се вливат, за да се обезличат, а за да се интегрират в една помащабна културна и гражданска платформа. В този смисъл мултикултурализмът в ЕС не е алтернатива на националните идентичности, а нова по-мобилна и по-пъстра културна тяхна среда. Среда, в която националните идентичности променят доминантата си – от поглед навътре към поглед навън. Променят логиката на идентичността си – вместо търсене на вътрешна сила и сплотеност поради страх от чуждите или заради желание за надмощие и инвазия сред чуждите, преакцентиране към вътрешно достойнство и сила, но заедно с толерантност към различните и заради готовност за интеграция с тях (икономическа и политическа, гражданска и културна).

ЕС наистина не бива да става съюз на обезличаващи се народи и нации. Нормално е да става съюз на нации, които не се отказват от своето минало, от своята народностна културна традиция, от своя етно-народностен и цивилизационен облик, от своето достойнство и самочувствие – съответно на германци и французи, на шведи и австрийци, на испанци и италианци, на гърци и чехи, на българи.

Може би някой е имал идеята във и чрез взаимопреливащата се макрообщност в ЕС да обезличи нациите, да ги разтвори в едно общо население, което да не е народностно структурирано, да убеди различните европейски нации, че е по-добре хората да се чувстват „*граждани на Европа*" или още по-широко „*граждани на Света*", подценявайки и постепенно изличавайки от психиката и битието си своята принадлежност към нация и история, към национална държава и традициите й. Виждаме, че на практика това трудно се получава, съпротивата нараства, връщането към националното става все по-осезаемо и по-декларативно.

Нещо повече, след 15-20 години притихване на националното и публично надделяване на космополитното и общоевропейското, сега става все по-ясно, че народностно-националното отново откровено се връща на сцената. Провокирано отвътре от негърско-арабските метежи във Франция, от подобни събития на напрежения в Германия и Испания, Белгия и Ирландия, от страха от символите на цивилизационна инвазия, проявяван вече и чрез ограничителни държавни действия в Швейцария и Германия, Холандия и Франция. Провокирано и отвън от масовите потоци имигранти в богатите европейски страни, значителна част от които се преселват, но без желание да се интегрират, нито да научат езика, нито да се смесят с „местното" население, в крайните случаи и без готовност да зачитат държавността и утвърдените норми на гражданско поведение и труд в съответната държава.

Европейският съюз сега е в интензивен процес на търсене *нови баланси и равновесие* между общата солидарност и специфичните национални интереси.

През последните години за това в Европа се говори все по-активно политически и граждански. Нека отново да спомена Франция и Германия, Австрия и Белгия, Испания и Италия, Полша и Чехия, Гърция и България. Симптоматична е 2009 г., в която председателството на Европарламента бе в ръцете на откровения и доста радикален евроскептик Вацлав Клаус (президент на Чехия).

След метежите и етническите сблъсъци във Франция (в Париж и много други големи градове, ноември и декември 2005), тези въпроси изведнъж отново станаха остро актуални в цяла Европа. Започна преоценка на много от подходите и държав-

ните процедури за регулиране на миграционните потоци, за интегриране на новите малцинства, за ново преосмисляне на понятието „нация" в условията на отворения и културно-толерантен съвременен западен свят.

Става все по-очевидно, че вече не може да се отлага и трябва да се направи отговорен избор: накъде да се насочват народите в Европа – (1) дали към *наивен патриотизъм и романтичен* национализъм, които обаче са трудно съвместими със съвременния прагматизъм; (2) дали към *добронамерен отворен* национализъм и самоуважение, за който са нужни гъвкави форми едновременно и за интеграция с другите, и за достойно самосъхраняване; (3) дали към *затворен фашизоиден* национализъм и шовинизъм, като екстремна форма на една ретротенденция, лишена от интелигентност и духовна пластичност.

При всички случаи вече става все по-ясно, че етническо-народностна толерантност и религиозно-културна защита на гражданските и политическите права на малцинствата не означава размиване и обезличаване на основната народност в дадената държава. Не означава отнемане на статута ѝ на културно и гражданско ядро в съответната нация и основа на съответната национална държава.

Националното мнозинство не може да бъде дискриминирано заради правата на етно-народностните или националните малцинства. Лоялността към народностното мнозинство не може да бъде жертвано под идеологемите за демократичност и толерантност, заради амбицията за глобалистка унификация и създаване на някаква космополитна цивилизованост.

За да бъде един народ нация, то той трябва да има конкретни и ясно разбираеми *общи цели*, както и мобилизация за тяхното *постигане*. Ако се върнем назад, можем да вземем пример от общите цели на националното ни възраждане. Иван Хаджийски успява да ги синтезира: „*Борбата за българска просвета, за черковна свобода и за свободна нова българска държава обедини духовно народа ни в нация – чрез отразяване общността на бита в съзнанието*".[5]

Обратно, липсата на обединяващи и мобилизиращи общи цели неминуемо води до ерозия на националното чувство. Просто защото води до неговото битовизиране. Хората се локализират и атомизират – националното им чувство дори и да се съхранява като емоционално живо и ценностно високо, за жалост става практически безпомощно. Поради което започват да доминират дезинтегриращи процеси, разпадане на обществото на локални общности, замъгляване на патриотичното чувство, дезориентиране на рефлекса за национална идентичност и принадлежност.

„*Нацията изчезва*!"

Това е често използван възглас по повод демографската криза в България, намаляването на населението, промяната в етно-народностната структура. Има се предвид, че българската нация изчезва, доколкото: (1) възрастните остаряват и стават толкова повече от младите, че сякаш възпроизводството ще секне; (2) голяма част от българите с „високо *качество*" – образовани и културни, професионалисти и творчески, възпитани и отговорни – емигрират, преселват се в други страни, а тук, в България, сякаш остават само хора със слаб човешки капитал, консервативни и провинциални,

[5] Виж Хаджийски, Иван. *Бит и душевност*... С., 1974, с. 247.

с ниско образование и непроизводителни, девиантни и криминални, опростачени и лумпенизирани; (3) в публичния живот патриотично-националното е не само подценено и изместено встрани, но често е пряко обругавано и надсмивано, сякаш националното се разгражда смислово и обезличава ценностно – като се отказваме от своя език и кирилицата, като забравяме своите будители и просветители, като обругаваме националните си герои и символи, като стимулираме анти-български малцинства и практики, като се срамуваме и страхуваме от своята идентичност на „българи".

„*Нацията изчезва*!" – и като обобщаваща оценка, и като аргументи и факти – звучи нихилистично. Особено, когато е изговорено от искрени патриоти или от хора в позата на патриоти, когато се демонстрира искрен страх за бъдещето на българската нация и денационализирането на българската държава. Проблемът е, че колкото и фактически да има нещо вярно като опасност и застрашаваща тенденция, подобни фаталистични обобщения *не мотивират* към съпротива и активна контра-дейност – срещу смаляването и разпадането, срещу обезличаването и разтварянето на българската нация. Обратно, именно поради своята абсолютизация те: (1) подхранват *примирение и отчаяние*; (2) дават оправдание за допълнителна злокачествена народностна емиграция; (3) това е по същество един самоизвинителен негативизъм спрямо обществените реалности; (4) както и самооправдаване за съучастие в анархията и обществената деструктивност. Всичко това задълбочава заплахата, а не мобилизира народностни и национални, държавни и граждански ресурси за нейното предотвратяване и възпиране.

„*Нацията изчезва*!" звучи отчайващо и когато е изговорено от овластени политически демагози. Които вместо да изпълняват ролята си на пазители и лидери на нацията, сами сеят нихилизъм и пренебрежение спрямо така нар. „*българите балканци*", „*най-бедните и изостаналите* в Европа", и др. под. Които се опитват да градят публична и властова кариера, експлоатирайки тънката струна на националната принадлежност, но не чрез лидерство и стимулиране на позитивна активност, а обратно, чрез сеене на депресиращо самоподценяване и страх от едно колективно фатално бъдеще.

Тук не говоря за слагане на розови очила и загърбване на реалностите, а за реализъм. В този случай формулата на реализма предполага съчетаване на ясно назоваване на бедата, но в ракурс на живителен и енергичен оптимизъм. Вместо за „изчезване" е адекватно да се говори за „*свиване* и частично *стопяване*", както и за „*маргинализиране*" на българската нация. Това са термини, чрез които се открояват негативните процеси, но: (1) в принципно друг мащаб; (2) с щадяща перспектива за оцеляване и самосъхраняване; (3) както и с възможност за възраждане и бъдещо разгръщане. Обективно горните термини са по-адекватни. Субективно са и съхраняващи оптимизъм, въпреки настоящите поразяващи реалности.

Патриотизъм или национализъм?

Категоричен и ползотворен е тезисът на Джон Лукач, че „*държава и нация не са едно и също нещо*." Това е отчетлива дихотомия. Може да има силна държава, поне за известно време, без тя вътрешно граждански да е споена от свое национално мнозинство, от съответна историческа културна традиция и етно-народностна колективна съдба. В съвременната епоха пример за такава свръхсилна държава е САЩ. Може и обратно да има разселена по света нация и исторически споена народност,

която да няма държава или държавата й да е относително малка, локализирана и отдалечена. Такива са примерите на евреите и арменците.

От друга страна „*национализмът* винаги е бил и си остава нещо повече от *политическа идеология*." Лукач прави анализ на Маркс и марксизма, на социалистическата идеология от предишния век, който се подвежда от абсолютизацията на класовия подход и до голяма степен пренебрегва и подценява елемента „нация". Изкуствено го подменя с така нар. „*интернационализъм* на класата" въз основа на доминиращото „*класово* пролетарско съзнание". Това се оказа пресилена и в този смисъл изкуствена идеологическа конструкция. През миналия век тя няколко пъти принципно се размина с практиката в Европа.

Още през 1914 г., Първата световна война, пролетарският интернационализъм претърпя поражение пред национализма, когато съпротивата на многомилионните социалистически партии в Европа срещу войната се оказа слаба и формална. Тогава националното чувство определено взе връх сред изправените един срещу друг народи и нации. През Втората световна война национализмът на руския и на немския народ също посрамват класическата класова теория. В този смисъл Лукач има основания да обяви Маркс за утопист, както марксистите и социалистите, че са се опитвали през XX век да строят едно изкуствено общество.

Вероятно тук следва да търсим една от основните причини и за доброволното разпадане на социализма през 1990 г. Вероятно тук е и коренът на народната илюзия от 90-те години, че новите ни западни „големи *братя*" безкористно ще ни обгрижат заради нашето добруване и просперитет – (1) ще ни дадат финансова помощ, без да ни заробят с дългове; (2) ще ни приватизират индустрията, без да я фалират, за да не прави конкуренция на тяхната; (3) ще ни купят банките, без да ни изсмукват с непосилни лихви и кредити; (4) ще ни превъоръжат армията, без да ни връзват ръцете да се пазим чрез нея; (5) ще овладеят телевизиите и киното, без да ни обезличават културно. Блажени са вярващите наивни „интернационалисти".

В този случай интернационализмът визираше *благородните* европейци, които *безкористно* ще ни направят пълноправна и уважавана част от тяхното европейско семейство. За съжаление това се оказа отново наивен утопизъм – този път не „социалистически", а „неокапиталистически" и „европейски". И отново лекарството е горчиво – горчив е опитът от нашия Преход, който отрезви опиянението и ни върна към азбучните правила, че политиката, дори най-„братската", е въпрос на комбиниране и отстояване на интереси, и че когато някой се дави, делото на неговото спасяване си остава все в неговите ръце.

Лукач продължава своя анализ и казва нещо също горчиво: човекът, който пръв проумява колосалната сила на националното чувство, е Хитлер. Експлоатирайки това чувство той се опита да завладее Европа и Света. Лукач отбелязва и обратното, че дори, когато силата на държавата отслабне, независимо дали тя е тоталитарна или демократична, привлекателността на национализма не намалява.[6] Самата Германия се възроди след войната и отново стана най-мощната европейска икономика и държава, използвайки именно тази несломима и огромна гражданска енергия.

Горните наблюдения и оценки на Лукач имат фактически основания. Вероятно няма да е пресилено да се каже, че Хитлер именно въз основа на силата на нацио-

[6] Виж Лукач, Джон. *Демокрация и популизъм...* С., 2005, с. 45, 68.

налното чувство прави своята политическа кариера, задвижва огромна ирационална гражданска и обществена енергия сред един от най-просветените европейски народи, практически успява да покори Европа. Но после претърпява военен, морален и политически крах пак поради същото – в сблъсъка с още по-мащабната и по-емоционална, с още по-неудържимата и също така ирационална гражданска и обществена енергия на руския народ, на славянските народи, на техния патриотизъм и саможертвен национализъм.

Фактически в онези времена Сталин също се обляга на националното чувство, чрез което един народ като руския се мобилизира до крайна степен и успява да извоюва своята епохална победа. Можем отново да се върнем и към националната мобилизация на френския народ и нация, които само за две десетилетия след Втората световна война, по лидерството на Де Гол, успяха да се изправят и възродят от икономическата разруха, разделението на народа и моралното унизяване, и отново да заемат мястото си на европейска и световна „*велика* нация".

Лукач прави удачно разграничаване между патриотизъм и национализъм, което тук може частично да се перифразира:

Патриотизмът е *любов към своята страна* с нейните традиции, с автентичната й народностна култура, с историческото чувство за принадлежност, кръвна връзка и обща съдба. Докато национализмът е *любов към мита* за един специален и велик народ. Той оправдава всичко в отстояването на достойнството и интересите на този народ. Той се индоктринира в масовата психика и съзнание като политическа и идеологическа религия, заместител на религията и моралното упование в Бога.

Патриотизмът, особено в днешния отворен и мобилен свят, при съвременните тенденции към космополитизъм, е преживяване, което се взира в миналото; с консервативна идентичност, която се съпротивлява срещу модерността и обществените промени; връща хората и народите към локални общества и по-малки общности. Докато национализмът е едновременно модерен и популистки, възражда се при всякакво обществено устройство – аристократичен феодализъм, демокрация и национална солидарност при капитализма, социалистически интернационализъм и държавен централизъм, държави под властта на мюсюлмански фундаментализъм.

Когато патриотизмът е либерален, това е конкретен либерализъм, в рамките на конкретни културни, традиционни, народностни рамки, ограничения и традиционни отношения. Той може да бъде толерантен и добронамерен към другите нации и култури, към чуждите традиции и начин на живот. Докато национализмът през XX век, за разлика от благородните и вдъхновяващи националисти от XIX век, вече не може да бъде либерален. Позовава се на трибализма, иска възпиране на процесите на глобализацията и отварянето на държавите и културите, така или иначе внушава расизъм.

Патриотизмът е същностно народностен, докато национализмът е манипулативно популистки.

Патриотизмът е дефанзивен, способен е на великодушие към другите. Национализмът се развива по логиката на агресивността. Надъхан е с егоцентричност и себичност. Той е подозрителен и параноичен, рязко дели хората на правоверни и предатели.[7]

---

[7] Виж Лукач, Джон. *Пак там* с. 67-70.

Заслужават внимание и обобщените характеристики на Антъни Смит относно: нацията като идеален тип; реалното в националната памет и измисленото в националистическата идеология; сплескването на историята; атрибутите на нацията и нейната символика; западният и източният вид национализъм; обществено-политическо и културно-психологическо ниво и измерение; парадоксът на семейната формула на национализма; културната матрица на национализма; национален характер и дух; криза на идентичността на интелектуалците.[8]

Могат да се цитират и много други автори – акцентиращи на различни нюанси и гл.т. към същността и проявите на патриотизма и национализма в съвременната епоха. При всички случаи патриотизмът и национализмът са *две производни* една от друга ценностно-емоционални състояния на духа и съответни формули на общественото мислене, които се проецират в застъпващи се форми на гражданско поведение и политическа активност.

От практическа гл.т. днес е особено важно да се *удържат крайностите* – (1) както на патриотизма, прерастващ в натрапчива идея и фобия от другите, прерастващ в самозатварящ се, но агресивен към другите национализъм; (2) така и на изпадането в национален нихилизъм и безпомощност, отпускане по пътя на народностно саморазпадане и културно обезличаване. Става все по-ясно, че и в съвременния свят националните проблеми не могат да бъдат изтласквани встрани – нито встрани като второстепенни, нито назад като архаични. Както вече се каза, самата практика в Европа говори за обратното – след две десетилетия притихване на националното и националистичното, сега ставаме свидетели или участници в процес към експлициране на патриотизма и национализма като фундаментални реалности и на връщане към ценностните им доминанти. От това не може да се избяга. Проблемът е да се намерят адекватните за цивилизована Европа форми и модус.

Страхът на Европа от исляма

Съвременна Европа се страхува от инвазията на исляма. Това става все по-очевидно. С какво по-конкретно е свързан този страх?

Страхът на съвременна Европа от исляма е свързан с ролята на религиите като *обединители или противопоставящи*: (1) между народ и държава – когато дилемата е религиозно-доминираната или светска държава; (2) между различните народностни общности в рамките на обединяващата ги нация и в рамките на съвместна икономика и административно-политическа власт; (3) между съседни или по-далечни държави при наличие на диаспори и възможност чрез тях една държава грубо да се намесва във вътрешните работи, внасяйки напрежение и остри проблеми в друга държава, в нейната икономика и национална политика.

Опасността от религията и силата на религията идва от факта, че по същество тя е *системна форма на идеология* – но не само на морална идеология и граждански мироглед. Религията-идеология, дори в съвременните уж секуларизирани и рационално прагматични общества, може да бъде използвана и да действа като политически мотивирана и държавно регулирана основа за начина на живот, за обществените отношения на микро-, мезо и макро-равнище, за осигуряване на гражданско

[8] Виж Смит Антъни. *Националната идентичност*... С., 2000, с. 97-134.

подчиняване на държавата, за монолитност и сила на държавата. Това ясно и афиширано се вижда в ислямския свят, при всички форми на агресивен или прикрит религиозен фундаментализъм и неговите претенции за доминиране над светската държавна власт и политика. Това достатъчно се вижда и ***в западния католически, англикански или протестантски*** свят. Това достатъчно се вижда, поне като опит за светско влияние, и в зоната на руското и гръцкото православие.

Всяка от съвременните монотеистични религии има своята Свещена книга. По същество тя дублира или опонира на системата на светското държавно законодателство. Представлява иносказателен синтез на обществена конституция, плюс серия от конкретни препоръчителни и императивни норми на обществени отношения и човешко поведение в основните сфери на обществения живот. Освен това всяка монотеистична религия е огромна, йерархична и гъвкаво функционираща църковна институция. Тя по-директно или по-незабележимо отдалеч силно влияе на гражданските отношения и политическата идеология, на силата и ефективността на официалната държавна власт – чрез своята мрежа и йерархия от духовни лица и църковни служители, чрез публичните си авторитети, чрез формиране на начин на мислене и система от ценности, чрез силното чувство за принадлежност и контрол над хората, чрез дейности които организират и насочват, подчиняват и мотивират хората, както и чрез директно опониране или опозиция на властта, или нейна апологетика и поддържане.

През Средновековието религията е официална идеология на държавата. Всички основни събития и процеси приемат и религиозна форма, обяснения, принуда. За хората църквата е била от изключителна важност като осланяне на авторитет или пораждане на надежда. В модерните западни общества религията отстъпи назад и встрани от публичната политика, но нейната значима роля не бива да се подценява. Така или иначе монотеистичните религии продължават да са близо до светската власт и държавните институции – или като техен патрон, или подкрепящи ги, или като граждански и политически опонент, или дори като враг на конкретната власт.

Закономерно е и съвременните светски държави да се съобразяват с религиите. Дори диктаторите, които в едни фази от господството си рушат църкви и гонят духовните служители, учат народа си на атеизъм, в други фази, когато са в криза и риск, използват църквата и религията, за да сплотят народа и за да получат нов шанс да укрепят властта си. Не случайно веднага след краха на социализма от 1989 г. бившите БКП-ръководители побързаха при големи християнски празници да се демонстрират като вярващи божи чада. Не случайно и бързащата да превземе властта в държавата СДС-ОДС още в началото на Прехода направи така, че Светият синод бе разцепен на две – за да може или да бъде поставен под нова политическа опека, или да бъде обезсилен и маргинализиран.

Не случайно светските държави в Европа организират националния календар въз основа на църковни празници. Така светското и сакрално-религиозното се сливат – в една не само морално-психологическа и битово-ритуална, но и идеологическа амалгама. Самата църква влиза активно в светския политически живот: папа Лъв XIII с енцикликата си *Rerum Novarum* от 1891 г. дава платформата и поставя началото на дясноцентристки и християндемократически партии, които през XX век стават водещи в редица големи западноевропейски страни. От страна на европейската левица също се търси формула на единение. През 1959 г. немската социалдемокрация

признава и приема основните християнски ценности: „*мъдростта, вярата, надеждата, любовта*”.[9]

И така, не случайно днешният сблъсък между западната и източните цивилизации има ясен религиозен ракурс – като сблъсък между света на християните (преди всичко протестанти и католици) и света на мюсюлманите. И на тази основа антиглобализмът и антиамериканизмът имат ясно откроена морална и социална аргументация. Тя е артикулирана като принципно неприемане на *моралното разложение* на нравите в западния свят – поради индивидуализма и хедонизма, поради разпадането на патриархалните изконни връзки между хората, между жените и мъжете, между майките и съпрузите, между децата и родителите, между младите и възрастните поколения, в семейството и традиционните родови общности, в традиционните народностни и религиозни общности.

Именно в този религиозно-идеологизиран и морално-ценностен контекст съвременна (Западна) Европа стана обект на масирано *заселване и частично овладяване* от страна на други цивилизационни зони – арабско-мюсюлманската, мюсюлманско-турската, негърско-африканската, славяно-православната.

Днес вече ясно се вижда и започва да се признава, че интегрирането им в последните десетилетия е бил *половинчат* процес – в най-малка степен от страна на славяно-православните общности и национални диаспори; в по-голяма степен от страна на негърско-африканските етнически и народностни диаспори; и в застрашително голяма степен от страна на арабско-мюсюлманската, и особено на мюсюлманско-турската диаспора.[10]

Основните причини са няколко: (1) поради частична *непригодност на идващите* да се интегрират, дори когато субективно го искат и полагат усилия. Тази непригодност нараства с развитието на Европа като „общество, основано на знанието”, на информационните технологии и комуникации, на рационализма и технологичния прогрес; (2) поради *високомерие и дискриминиращ национален шовинизъм* от страна на приемащите европейски нации, които, дори под идеологемната шапка за толерантност и културно равенство, остават доминиращи в отношенията на подполитическо и неофициално гражданско равнище; (3) поради *забавянето да се намери формула* за интегриране на все по-масовите имигрантски общности от други култури и цивилизационни зони, както и *липсата на енергични действия* тя да бъде осъществена на практика; (4) европейците спират сами себе си, доколкото все още *под интеграция подразбират асимилиране*.

Обратно на нужното, сега в приемащите европейски страни интеграцията се *минимизира*. Основните *инерции* са две: (1) поради *натрупаната маса* от външно цивилизационно население, което става толкова многолюдно, компактно и самоорганизиращо се, че усеща своята сила и се изкушава да се бори за своите интереси – не по логиката на интеграцията, а обратно по логиката на самосегрегиращи се общности и малцинства; (2) много от тези външни народностни и цивилизационни сегменти в Европа вече идеологически се обособяват, развиват анти-стратегии, стават „сиви зони”, които се разрастват като злокачествена мрежа в тъканта на Европа и европейските нации. Посягат към усвояване на части от територията и сегменти от

---

[9] Виж Пенев, Васил. *Политология за всички*... С., 2006, с. 82.

[10] Виж Георгиев, Андрей. *Европа в световния ред*... С., 2006, с. 116-118.

икономиката, дори атакуват държавата, за да си извоюват някаква формална или неформална автономност и привилегированост.

Демократичните европейски държави, дори най-организирано действащите, видимо все по-трудно се справят – изпускат възможностите за интегриране, не успяват да формират нужното усещане за културен и граждански хомеостазис в обществата си, допускат да се натрупва гражданско напрежение, водещо до ксенофобски страхове. Основните *клопки* са: (1) собствените им *демократични митологии и догматизъм*, вкл. формализмът на гражданските права и страхът да бъде *диференциран статуса* „*гражданин*" въз основа на наличието или отсъствието на баланс между лични права и обществени отговорности; (2) идеологията и моралната инерция на *индивидуализма и егоистичния прагматизъм*; (3) демографско остаряване, все по-осезаемия дефицит от млади хора и енергичност, което води до *дезактивиране на голяма част* от народите в приемащите европейски страни; (4) силният *самоцелен натиск* от страна на *бизнеса*, които иска външна евтина и лесно манипулируема работна ръка, без да се интересува от нарушаването на социалните баланси и косвените обществени разходи по имиграцията.

Освен това в Европа върви и процес на *делегитимация на нациите и на техните суверенни държави*. Става дума за национални държави, които след катаклизма на Втората световна война бяха гарантирани от международни договори (Хелзинки, 1976), че държавните граници са ненарушими и не подлежат на преразглеждане. А през последните две десетилетия, по цялата ислямска дъга в Европа, бяха направени много и крайно опасни прецеденти на разделяне и прекрояване.

Всичко това има религиозен привкус, все по-горчив и плашещ. Има формата на мюсюлманска инвазия в сърцето на Европа и опасна безпомощност на християнска Европа да се предпази, за да отстои своята територия и обществено пространство наистина като свои. Затова Европа се страхува и страхът се засилва. Европа се страхува от исляма или по-точно от ислямската човешка вълна, която я залива.[11] И започва да признава своите опасения и страхове. Заедно със страха се засилват и ксенофобските настроения и съответното политическо контраорганизиране и държавно противодействие. 2010 г. вероятно ще се окаже повратна в това отношение – и поради прецедентите за „прочистване" от недобросъвестни имигранти (Франция), и поради рязкото усилване и активизиране на крайнодесни побитически формации с ясни ксенофобски акценти, и поради гражданската смелост на все повече интелектуалци и анаизатори да дефинират проблема и отговорността на политиците.

Нашествие по мирен път

Всъщност става дума за нашествие по мирен път. Европа се отвори поради икономическа нужда да привлича нов и млад трудов ресурс, както и в хуманистична-

[11] До XVII век Европа е била арена на яростни войни и борби между различни религиозни доктрини в християнството, между него и исляма. Следват векове на въздържане от религиозна екзалтация и култивиране на взаимна гражданска и политическа търпимост. Вкл. и през последните две десетилетия, през които Европа допусна поради своята пасивност и склонност да подценява проблема така нар. „*Ислямска дъга*" да се забие дълбоко в територията и структурата й (чрез поредица от балкански войни), както и да се натрупа огромна имигрантска мюсюлманска маса, която не се интегрира културно и граждански. Виж Кенеди, Пол. *Възход и падение на Великите сили*... С., 1997.

та логика на свободното движение на хора. Но балансът е вече рисково нарушен. Думата „нашествие" не е пресилена. Обективно и фактически става точно нашествие – чуждо цивилизационно, трудно и все по-нежелаещо да се интегрира културно, с всички произтичащи последици и рискове за приемащите общества и държави.

Мюсюлманите са 5% от гражданите на Европа. Те са най-бързо разрастващата се общност на континента. Сега в Европа живеят над 20 млн. мюсюлмани. Това е 4 пъти повече в сравнение със САЩ. Днес вече не са гражданска метафора, а са реална градска структура: „*Алжир*" като предградия на Париж, Марсилия и Бордо; „*Истанбул*" като квартал в Берлин; „*Пакистан*" в Лондон.[12]

Става дума не просто за набъбнала маса от такова население и вече значителен процент общо сред населението. Става дума за компактно живееща и самоорганизираща се общност, която влиза и заема свое място в обетованата земя на демокрацията и високия материален стандарт.

Става дума за чужди народностни маси, които заселват европейските държави, но не със стратегията за интегриране, а обратно, със стратегия към радикализация на своята културна идентичност и различност, и в този смисъл – стратегия към подчертаване на своята различност, към социалната си отделеност и дори самоизолираност. А това в политически смисъл означава стратегия към политическо самосегрегиране, отделяне от държавата в своя етно-културна и религиозно-традиционна „сива зона".

Това са граждански маси на заселници-пришълци, които имат самосъзнанието и в някаква степен са организирани като *чужда диаспора*. Докато тази диаспора търси и намира икономически и битови изгоди, социална защитеност и реална демократичност, дотогава тя е добронамерена, социално и политически спокойна, икономически съзидателна. Но когато икономическите и трудовите й очаквания се окажат слабо реализирани, когато нарасне междурелигиозно и народностно напрежение, или когато сред това население бъде активирана патриотична мисия в полза на тяхната Родина, тогава диаспората бързо и цялостно се обръща към агресивност и враждебност спрямо приемащата държава, нация и културно мнозинство. Добрите добронамерени съседи изненадващо стават злостни и опасни.

В такава ситуация става истински сблъсък между цивилизации, като едната цивилизация е на своята територия и държава, докато другите действат чрез своите изнесени диаспори. Точно в този смисъл Европа е обект за масирано заселване, както и за възможно взривяване отвътре. Оттук и нарастващият страх от този тип имиграция и натрупващи се външни и чужди граждански маси в сърцето на Европа.

За да си представим размера на реалния риск, можем да обърнем внимание на някои общи числа: (1) в комплексния свят на *Дар-ал-Ислям* (Домът на исляма) има около 1,2 млрд. мюсюлмани; 300 млн. населяват най-чувствителния геополитически район (Леванта, Персийски залив, Централна Азия); (2) ислямът е най-бързо разрастващата се религия, с най-голяма организираща, сплотяваща и целенасочваща гражданска енергия; най-голям прираст на населението – стигащ годишно до 2,7% в Близкия Изток; само мюсюлманските държави в южния полюс на Русия, които към 2002 г. са били около 295 млн., към 2025 г. вероятно ще набъбнат до 450 млн. души; (3) 41 държави са с предимно мюсюлманско население; нито една от тях не е оцене-

[12] Виж Тодорова, Богдана. *Религията и европейските страхове*. С., 2006, с. 66.

на като „*свободна*" (годишен доклад на Фрийдъм Хаус, 2003) – като уважаваща политическите права и демократичността, както и гражданските права и свободи; 8 държави са оценени като „*отчасти свободни*", докато 11 – като „*най-репресивни*", останалите – като „*несвободни*"; още 19 държави имат мюсюлмански малцинства – най-малко от 16%; (4) населението на мюсюлманските държави е от предимно млади хора, поради което те имат особено висока *жизненост и мобилност*, които лесно могат да бъдат трансформирани във външна агресивност; почти всички такива държави са с някаква форма на религиозно предизвикателство и фундаментализъм, със съответен популистки реваншизъм, най-често с настояване за връщане към Шериата – строга ислямска нормативна и морална гражданска система; пример за религиозното настъпление е съседна Турция и сегашната отново драматична борба за съхраняване на светския характер на държавата; всичко това е съпроводено като правило с дълбока социална стагнация.[13]

Точни са констатираните от Хънтингтън бариери пред приемането на Турция в ЕС. Основният проблем е, че става дума за *мюсюлмани*. Европа се прави на разсеяна и притеснено деликатна, официално не назовава този факт. Но това ясно се казва от страна на Турция, в лицето на нейния президент Тургут Йозал, 1992. Мисля, че още Хънтингтън ясно определя проблема в социален план: „*Турция е прекалено бедна, прекалено пренаселена, прекалено груба, прекалено различна в културно отношение; в културно отношение турците не принадлежат на Европа*". Освен това „*общата ориентация на исляма е анти-западна... Те схващат западната култура като материалистична и корумпирана, упадъчна и аморална... Намират я за съблазнителна и все повече наблягат на нуждата тя да бъде отхвърлена от техния живот*... Обвиняват Запада, че *не се придържа към каквато и да било религия... Светският характер на западната цивилизация, разбран като нерелигиозност и следователно като аморалност* – според мюсюлманите – *са по-големи злини, отколкото западното християнство, което ги е създало*..."[14]

Цивилизационното противопоставяне е очевидно, то е с ясно артикулирани културни и морални аргументи. То има икономически и класов фундамент, но именно идейната и ценностната му надстройка го правят обществен и политически сблъсък с огромна гражданска енергия.

Вълните на тази енергия се движат от Изток към Запад – не само пряко като емигрантско нашествие, но и отложено като поддържана свръхвисока раждаемост (сред мюсюлманските емигрантски маси). Такава раждаемост е в състояние само за

---

[13] Бжежински, Збигнев. *Изборът*... С., 2004, с. 66-69.

Страхът на Европа и на западния свят като цяло е не само поради огромната гражданска маса, която тече към Европа и я залива, но и поради цивилизационната дистанция и трудна съвместимост. Може би крайно, но не и без известни основания Бжежински определя исляма и страните на исляма като свят, който е „*анти-западен по своята същност, анти-демократичен и характеризиращ се с вродена склонност към фундаменталистки екстремизъм*".

Това звучи пресилено и тенденциозно що се отнася до естествената народностна нагласа на мирните и гостоприемни турци, араби, и т.н. Но в същото време историята от последните 100 години дава достатъчно примери как това миролюбие и гостоприемност може изключително бързо и радикално да бъде обърнато към враждебност и войнственост, към самопожертвователност и жестока агресивност. Стр. 107.

[14] Виж Хънтингтън, Самюъл. *Пак там*, с. 206-213, 299-306, 350.

няколко десетилетия да променя етно-народностната пропорция в големи градове, в отделни региони, дори в значителни части от териториите на традиционни национални държави в Европа. България е една от тях. И това, както вече се каза, не е проблем само на нашата страна, но и на Европа като цяло.

Отчитайки тази практическа ситуация, вече е крайно време „*илюзията за хармония*" да бъде надживяна, също и идеологемите за безрискова мултикултуралност. Крайно време е след две десетилетия демократична и хуманистична еуфория след края на Студената война (1945-1990).[15] Две десетилетия по-късно вече е дошло времето на реализма, вкл. на *цивилизационния реализъм*.

Благоприятно за България ще бъде, ако ЕС успее да направи достатъчно бърз и навременен завой към такъв реализъм. Това е изключително важно външно обстоятелство, което би стимулирало България и би й позволило да има навременна и адекватна политика по тези въпроси, за да може навреме и достатъчно ефективно да регулира вътрешните си етно-народностни и религиозно-културни отношения.

Малцинства и мнозинство – „*национални* ли са"? Нужда от яснота на термините

Рамковата конвенция за защита на националните малцинства е възлов нормативен държавен документ. Приета е от Съвета на Европа, Февруари 1995, и ратифицирана след бурен политически дебат от българското народно събрание през февруари 1999. Тази конвенция и досега остава не общоевропейска, доколкото страни като Франция и Белгия, Гърция и Турция не са я подписали. Изрично трябва да се подчертае, че тя е насочена към предотвратяване на дискриминацията на „*националните малцинства, които превратностите на историята създаде в Европа*". Но тя не съдържа ясна дефиниция нито за „*малцинство*", нито за „*национално* малцинство" (national minorities, minorites nationales). В придружаващия Обяснителен доклад, в т. 4 изрично се казва, че „*не съществува консенсус относно тълкуването на термина национални малцинства*", а в т. 12 изрично се подчертава, че конвенцията „*не съдържа определение на понятието национално малцинство*".[16]

Главният спор при ратификацията през 1999 г. бе дали да се дадат колективни права на обособените национални малцинства или на практика дефиницията и защитата им да бъде редуцирана до *индивидуални* права на хората, които принадлежат и се самоопределят като принадлежащи към такива малцинствени общности.

За България това очевидно е дилема с *взривоопасен потенциал*. Особено, когато като малцинства са интерпретирани и обявявани не само българските турци и цигани/роми, но и арменците и евреите в България. Когато се упражнява натиск за пореден път измислените македонци да бъдат обявени за малцинство. Когато дори спрямо помаците (българи-мохамедани) се правят опити да бъдат обособени като малцинство – небългарско. Очевидно е, че подобни тълкувания; (1) провокират към

---

[15] Виж Хънтингтън, Самюъл. *Пак там*, с. 365-384, 468, 35-40.

[16] Това е потвърдено и от Конституционния съд на Република България в мотивите към решение за отхвърляне на искане да бъдат обявени за противоконституционни чл. от 7 до 11 в Рамковата конвенция, и че всяка отделна държава може *сама да преценява* конкретния смисъл и обхват на понятието „*национални* малцинства"; виж Грекова, Мая. *Преосмисляне на понятието „малцинство"*… С., 2009.

алтернативно самоопределяне на съответните общности; (2) атакува се колективното им чувство за интегрираност в българската нация; (3) произвежда се объркаост и раздвояване на идентичността; (4) провокира се самосегрегиране и политически сепаратизъм; (5) откъм българското народностно мнозинство в нацията се провокират и подхранват предразсъдъци и отхвърлящи представи.

Що се отнася до термина, в международното право няма общоприета и ясна дефиниция за удвоения термин „*национални* малцинства". Включително в ЕС, въпреки опитите за дефиниране в документи на Съвета на Европа, Европейския парламент, Европейската комисия (от 1990 насам). В тези документи, когато се определят „малцинства" и „национални" всъщност се остава на нивото на етно-народностни характеристики: отличаващата ги *религия*, *език* и традиционна *култура*. Така по същество се остава под дефинитивното равнище на „нация" и под съответното дефинитивно равнище на „национална държава". Във вътрешното българско право също няма единна и ясна дефиниция.

Сред европейските страни има два основни подхода при дефинирането: (1) изброяват се етническите, народностните и езиковите малцинствени общности в държавата – Германия, Австрия, Естония, Македония, както и в САЩ. Напр. в Германия са изброени *датчани*, *лужичани*, *фризи*, *синти*, *роми*, но в този „изчерпателен" списък не са включени *турците* – въпреки, че само натурализираните турци в Германия са над 1 млн., а още вероятно 3-4 млн. живеят и работят там; (2) обща дефиниция, без изброяване на съответните етнически, народностни и езикови общности – Белгия, Русия, Украйна, Молдова.

Във Франция, както в България, нито конституцията, нито закон дефинира понятието „малцинство". Това се дължи на доктрината, че страната е единна и че в нея *няма национални* малцинства. В този принцип у нас по същество бе направен конституционен пробив чрез ратифицирането на *Рамковата конвенция* (1999), въпреки смекчаването на нейните определения и приложимост чрез допълни разпоредби. Последното десетилетие практически показа, колко е опасен този конституционен пробив и подмяна.

Различни политически сили периодично поставят въпроса за нужни промени в Конституцията от 1991 г. Имат се предвид различни неща. В светлината на горното една от нужните промени е ясно и еднозначно да се запише, че в България няма и принципно не може да бъде допускано обособяващи се етно-народностни общности да бъдат обявявани за „*малцинства*" и още по-малко за „*национални* малцинства".

Тук е нужно ясно да се каже, че има принципна разлика между „*малка* общност" и „*малцинство*". Проблемът не е статистически, много политици и експерти следва да разберат това.

Не всяка етно-народностна общност, която е с малък брой и процент в рамките на нацията или населението на държавата може и има претенции за малцинство.

Евреите и арменците в България не са малцинства. Гърците и руснаците в България не са малцинства. След тях няма политическа и гражданска претенция да се обособяват като малцинства и да придобият статут на такива. По принцип малобройни етно-народностни съставки на нацията, които имат висока степен на гражданска и икономическа, културна и политическа интегрираност, нямат никакъв интерес да се борят за етикета „малцинство". Това не им изгодно по смисъла на интегритета и приобщеността им в нацията. Това не им е изгодно и по линия на евентуален ко-

лективен егоизъм, доколкото те разполагат с много по-надеждни способи за извличане на групови и общностни привилегии в рамките на националната държава.

Обратно, малцинства са само българските турци и циганите/ромите. Голяма част от тях се мислят за такива. Част от тях се самоорганизират като такива. Техни „етнически" партии ги надъхват и понякога дори истеризират като такива.

Малцинства са, доколкото части от тези граждански общности: (1) сами се съзнават като малцинства; (2) претендират да бъдат признавани и зачитани като такива; (3) стремят се да използват статута на малцинства за извоюване на групови привилегии и общностни права; (4) подчиняват се на свои елити и организации, които градят своята активност и кариера по логиката на сегрегирането и политическото конфронтиране.

Малцинства са доколкото държавата политически ги дефинира като такива. Както и доколкото имат свои общностни „етнически" партии, които подменят гражданското представителство с етно-народностно представителство във властта и политиката.

Малцинства са, доколкото социалнопсихологически са възприемани и мислени като обособени и противостоящи се на българската народност, отделящи се от българската нация – в крайни случаи до степен да търсят идентичност с друга национална държава.

Малцинства са, доколкото се визират от *Рамковата конвенция*, и доколкото те самите търсят своята общностна легитимация и колективни граждански права, позовавайки се на нея. Разбира се, не целите общности. Става дума само за част от тях, но в последните две десетилетия за значителна и за разрастваща се част от тях. Възприемат се именно като малцинството, тълкуват това като очевидност, като безспорен факт. Точно тези техни общностни части сега са по-активните и демонстрираните в публичното гражданско и политическо пространство.

На практика „*малцинство*" е политическо определение на една гражданска общност, която иска да се самоопределя не чрез интегрирането си в нацията и съответно в националната държава, а иска да се самоопределя с подчертаване и засилване на различието си спрямо мнозинството и останалите етно-народностни групи и общности в страната.

Терминът „*малцинство*" е граждански разграничаващ и съответно политически (само)сегрегиращ. Самият термин „*малцинство*" подсъзнателно е разграничаващ, вместо да е обединяващ, сплотяващ, интегриращ.

Обратно, не е малцинство малка етническа или народностна общност, която се интегрира към общността на онази голяма народност в една държава, която е ядро на нацията и придава нейния общ облик и самосъзнание. Те са „малко" сред цялото население, те са „по-малка" етно-културна-религиозна и историко-традиционна общност в сравнение с голямата общност, но не са „*малцинство*" – интегрирани са в българската нация, което не им пречи да съхраняват и своята традиционна народностна идентичност.

Тъй както не са малцинство арменците в България. Защото са се интегрирали в българската нация, лоялни са към „своята" българска държава. Арменците не изневеряват на своята историческа, културна, традиционна, религиозна, родова и ритуална идентичност. Държат на нея, поддържат я, модернизират я в новите времена, предават я от поколение на поколение. Но заедно с това имат стратегия не за про-

тивопоставяне и отделяне от българската нация, а обратно – стратегия към интегриране в голямата и многообразна национална общност на българите.

Тук казвам „*българи*" не в свития етнически или народностен смисъл. Става дума за нацията на и в държавата България, за народностното ядро на държавата, за основната народностна общност, която исторически е създала държавата, била е нейно ядро, чрез и в нея се е осъществявала народностна спойка в населението на държавата през всичките драматични периоди – на преселвания и нахлувания, на премествания на границите, на геноцид и демографски бум, на измешването на толкова много народности, гени, раси, култури тук, по земите на българите и в тяхната държава.[17]

При такова отношение между „малкото" и „многото" двата компонента не губят своята етно-културна-религиозна идентичност, но заедно с това се сливат в една по-висока и по-обхватна национална идентичност – (1) поради *добрата воля* от страна на малцинството, (2) заедно с *толерантността* от страна на мнозинството.

Такова обществено взаимоотношение е във висша степен израз на демократичен дух, на културна пластичност, на религиозна добронамереност, на чисто човешка хуманност и търпимост към различните и различието. В България пример за такъв висш тип обществено отношение между малка етно-културна-религиозна група и народностното мнозинство е не само отношението между арменци и българи, но по подобен начин и отношението между евреи и българи, гърци и българи, власи и българи, руснаци и българи, не малка част от турците, циганите/ромите и българите. Затова и звучи естествено терминът „български арменци", „български евреи". В този смисъл би трябвало да звучи естествено и „български турци", „български цигани/роми" – поне що се отнася до по-голямата част от тях.

Изобщо, всяко различие в културата и религията, в начина на живот и битовите традиции, в историческия произход и съществуването на друга народностна държава, не прави съответната група-общност в България „*национално малцинство*".

Основният проблем не е в обезличаването, а в интегрирането. Интегриране около едно народностно и държавническо, историческо и културно, религиозно и мирогледно ядро. За да изкристализира една обща над-етническа цялост. Става дума ца целостта на нацията в съвременния смисъл на думата, нацията, която е организирана в своя държава, която притежава тази държава като свое средство: (1) за самоопределение и устояваща в динамиката на времето идентичност; (2) за възпроизводство и развитие; (3) както и за защита и отстояване на специфичните си интереси и общностни ценности.

В този смисъл конкретната етно-културна общност, която има ясно съзнание за своята етническа и народностна обособеност, за своя исторически произход, за своя религиозна и цивилизационна традиция, и съхранява тази своя идентичност, но в обществения живот и гражданските отношения надделява идеята за интеграция, не е коректно да бъде наричана „малцинство".

Обратно, когато надделява идеята за подчертаване на етно-културна и религиозно-историческа различност, идеята за разграничителни линии, когато надделява

---

[17] Според историци като Божидар Димитров става дума за процес на историческо формиране, устояване и развитие на българската народност, при който в народностния български ген са се примесили над 100 етнически и народностни по-малки или по-големи общности, за да се формира в края на краищата българската нация.

идеята за общностна идентификация чрез противопоставяне срещу основната народностна група, тогава вече има основания да се говори за малцинство. В условията на представителна демокрация терминът става *политическо понятие*. Възниква практическият въпрос за право или забрана за съществуване на политически партии по етнически признак. Възниква и въпросът дали съответното малцинство в България има „своята" друга държава и дали в качеството си на диаспора приема България като своя държава или се чуждее от нея, дали действа лоялно към нея?

„*Смесени* райони" – термин, провокиращ дезинтеграция

Този термин по същество е анти-интеграционен.

За съжаление, този термин вече е елемент от заученото политическо говорене в България – хорово се повтаря от всички политически сили, от политолози и журналисти, от политически активните граждани. Това е един *идеологемен термин*, който вече е ***внедрен като рефлекс*** в политическата и гражданската лексика.

Когато се говори за смесени райони, се подразбират общините, в които има българи-православни и български турци, както и българи-мохамедани. Като разделителна линия се използва принадлежността към православието или към мюсюлманството. Всички те са български граждани формално. Но същностно първите са представяни като „истински" българи, а вторите се внушава, че са не-българи. Това е логиката, практическия резултат и внушението от тази логика.

Основно като не-българи се визират българските турци. Доколкото българските турци в по-горния етаж на самоопределение би трябвало да се възприемат и да се идентифицират като българи (в смисъл на интегрирани и принадлежни към българската нация), терминът „*смесени* райони" е неточен. В тези райони, също като в останалите, живеят само българи, независимо от тяхното етно-народностно, религиозно и традиционно-културно самоопределяне. Българи като български граждани (формално), и българи като част от българската нация (същностно).

Допълнително се визират българите-мохамедани. Така се създава социално-психологическа и политическа основа към тях да се реагира като към не-българи. За пореден път у нас се допуска да се утвърждава такъв граждански и политически анти-рефлекс. Това на практика работи в подкрепа на дезинтегриращи цели и активност сред българите-мохамедани в няколко специфични района на страната, подкрепя съответни действия, които през последните 7-8 години рязко се активизираха.[18]

---

[18] По принцип консолидацията на турците в рамките на тяхната турска национална държава традиционно става по линия на *принадлежността към мюсюлманската религия*. На тази основа и по тази линия след това става интегриране в обществото и осигуряване на лоялност към националната им държава. Лоялност от страна на най-различни етнически и народностни общности, които са се вливали и интегрирали в турската народност и нация, вкл. голяма част от водещите в Османската империя високопоставени придворни, политици, банкери, военачалници, администратори, архитекти, инженери, лекари, дори и религиозни санове.

Това е основен властови *принцип за етно-народностно асимилиране* и за осигуряване на кадрови потенциал за властта – още от времето на разцвета на Османската империя (XV-XVII век). На практика продължава и досега.

От тази гл.т. доминантното определение за българите-мохамедани е, че са мюсюлма-

По същество терминът „*смесени* райони" се използва за демонстриране на българските турци като особена народностна общност. Толкова особена и обособена, че въпреки формалния си статус на български граждани, същностно те да се родеят не с българската нация, а с друга и чужда нация – турската. В този смисъл им се внушава, че са интимно свързани не с българската държава, а със съседна Турция.

Това всъщност е провокиращ и самосегрегиращ подход. В неговата логика чрез терминът „*смесени* райони" про-турски политически сили се опитват да наложат самоотделяне, саморазграничаване, самопротивопоставяне от българската народност и нация на голяма част от българските турци. Същевременно се опитват да формират общо-държавно примирение спрямо този фактически процес, облъчвайки на подсъзнателно равнище политиците и администрацията, интелигенцията и широки граждански кръгове с идеологемата и представата за небългарска принадлежност на българските турци, на турчеещите се българи-мохамедани, на желаещите да се приобщят към турците цигани-мюсюлмани.

Използван в този смисъл „*смесени* райони" е изключително вреден термин, доколкото той очевидно провокира разделение и вътрешно народностно противопоставяне. Това по същество е анти-държавен термин, доколкото внушава, че България е *мултиетническа*, а не *унитарна* държава.

По този път българските турци (идентифициращите се като такива) биват тласкани към дезинтегриране от българския народ, към отчуждаване от българската национална държава, у голяма част от тях се формира самовъзприятие за отделена общност в чужда държава. Такъв тип самосъзнание съответства на чуждееща се национална *диаспора*, която не е в състояние или не желае да се интегрира към нацията, на чиято територия живее.

Понятието „диаспора" е приложимо за не малка част от днешните български турци в България. *Активна* диаспора, когато те са подвластни на религиозно и политическо, икономическо и битово самосегрегиране. *Рискова* диаспора, доколкото това общностно умонастроение може да бъде провокирано за анти-държавни или за дискриминиращи анти-български действия и публично поведение.[19]

ни, че принадлежат към тази религиозна и традиционна макро-общност. Това, че по потекло те са народностни българи и говорят български език, се тълкува като нещо второстепенно. Упражнява се натиск върху помашки общности в своето самовъзприятие те да приемат, че са по-близо до турската и да се откажат от българската си принадлежност. Това всъщност е прилагане, при специфичните условия у нас, на наследения от историята *механизъм за турцизиране* на етно-народностни групи и общности – под моралния и философско-ценностния авторитет на мюсюлманската религия и вяра.

През последните години у нас се прилага не само спрямо българите-мохамедани, но и сред циганите-мюсюлмани. Те са около 40% от всички български цигани, вероятно от порядъка на 320-350 хил. души. По линия на религиозната принадлежност тези цигански групи и общности се притеглят, за да се самоопределят като „турци". Процесът се развива бързо и масово. Това е една от причините последното национално преброяване (2001, чрез индикатор за самоопределяне) да регистрира доста повече от реалните около 450 хил. турци, и реципрочно изкуствено да се свие броят на пребroените цигани.

[19] диаспора – (1) по-малки или по-големи общности, части от дадена нация, които живеят *извън територията* на своята национална държава, някъде в периферия – по-близо или по-далеч от своя народностен и традиционен *център*; (2) поддържат народностна и национална *памет* – историческа и държавна, културна и ритуална; (3) поддържат висока *ценност* и дори *митологизиране* на своята народностна и традиционно-историческа

България пред *историческа дилема*

България вече две десетилетия прави цивилизационен преход, смени радикално своя обществен модел, трансформира държавата и икономиката си, подмени културните си образци и рефлекси, привърза се към нови свръхмощни световни властови центрове. Но при всичко това няма Национална доктрина. Овластените политици и партии отказват да я пишат и дискутират, правят всичко възможно тази тема да бъде заобикаляна и подменяна. Нещо повече, не малка част от тях активно действат за да се внедряват в масовата психика и съзнание идеологеми-бариери, за да става все по-невъзможно самото мислене за нещо „национално" и за каква да е „доктрина", вкл. и на първо място за така нар. „*Национална* доктрина".

Всичко това става при условие, че има все по-осезаема нужда от предефиниране на българската национална идентичност – както поради ***вътрешни*** причини (назряващи и изострящи се несъвместимости и цивилизационно разслояване в обществото), така и поради ***външни*** причини (анти-глобалистката и национално-възраждаща тенденция в Европа и Света).

Интеграцията на България към Обединена Европа протича в условията на интензивна глобализация. При това глобализация, която влезе във фундаментална финасова, икономическа и обществена криза, а въз основа на тях и в идеологическа и политическа криза, криза на принципни преоценки и принудени обществени трансформации. В такава среда се изисква предефиниране както на европейската, така и на българската национална идентичност – както на патриотизма и национализма изобщо в съвременните условия, така и на специфичните народностни и исторически идентичности.

Проблемът за идентичността закономерно става централен в науките за човека и общностите, обществата и държавите. На макро-равнище преди всичко като проблем за възможната и адекватната национална идентичност при съвременните обществени и икономически условия, както и за пътищата за нейното съхраняване и устойчивост – в рамките на европейското многообразие и световното общо културно и информационно пространство.

Съхраняването на националната идентичност в съвременни и модернизирани измерения изисква провеждане на целенасочена и дългосрочна държавна политика. Тя пък от своя страна е възможна върху: (1) интердисциплинарни научни емпирични изследвания; (2) обновление на теоретичните и аналитичните подходи при изучаване; (3) осмисляне и прогнозиране на съответните феномени и обществени процеси.

Етно-народностна или *гражданска* нация?[20]

Така формулираната дилема е догматична и схоластична. Погрешно е мисленето на тези два варианта като несъвместими алтернативи – като дизюнкция. На практика е

принадлежност; (4) *солидарни* са със съдбата, проблемите и възходите, на своята първична Родина, народ, нация и държава; (5) живеят с идеята и намерението да се *завърнат* в Родината си – когато това стане възможно, за да умрат там, да върнат децата и внуците си там. Виж Safran, William. *Diaspora in modern states*... 1991; Кръстева, Анна. *Китайци и ливанци: два модела на диаспора*... С., 2005; виж богатата на информация и спокойно-рационална книга: Колев, Йордан. *Българите извън България*... С., 2005.

[20] Виж Неделчева, Таня. *Идентичност и време*… С., 2004, с. 73-75, 81-82, 108, 113-123, 145-148, 283-285; Виж Смит Антъни. *Националната идентичност*... С., 2000, с. 63-67, 70-73, 78-90, 95-98.

нужно тяхното диалектично съчетаване – като конюнкция. А това предполага пластично съчетаване между двата принципа, удържане на двете практически тенденции.

Съвременната епоха пренесе акцента върху *гражданския* принцип – пълноценното включване и участие в икономиката и общественото производство и възпроизводство на блага и жизнени условия, интегрирането към административното, правно-нормативното и политическото устройство на съответната държава, спазването на обществения ред и основните норми за поведение и публична изява. Всичко това наред с отпадане, неглижиране или прикриване на етно-народностната, религиозната и културната принадлежност и субординация в дадена държава и общество. Първостепенно значение бе отдадено на икономическото включване и производителност, като по линия на демократичността и толерантността бяха направени огромни стъпки към разтваряне на традиционните национални общества към мултикултурални, мулти-религиозни, мулти-народностни конгломерани.

Но, както при всяко отплесване на махалото от една обществена крайност към друга, идва момент на натрупване на рисков потенциал и критична маса. С обърнат знак, но отново се поражда структурна обществена криза – застрашаваща системата на обществото и държавата от дестабилизация и стагнация, от конфликтност и аномия. Точно в този смисъл тук се акцентира на обратната тенденция към *връщане към локалното* – след периода на развихрен космополитизъм, на търсене на автентичното след периода на културно отваряне, на търсене на новия адекватен патриотизъм и национализъм след периода на денационализираща глобализация.

Това е една закономерна обратна и балансираща тенденция. В нейната логика *етно-народностният* характер на съвременните нации отново става обект на особено внимание и грижа. Наред и със споменатия вече възраждащ се *икономически патриотизъм и протекционизъм*. До него и надстроен над него няма как да не се възражда и *националния* протекционизъм. И всичко това в търсене на здравословни съвременни обществени баланси.

Горното предполага, от *<u>една страна</u>*, разчупване на някои основни идеологеми и съответните политически инерции от последните две десетилетия, за да станат самите политици и управляваните от тях държави адекватни на набиращите сила граждански процеси, и *<u>от друга</u>* – етно-народностните традиционно-религиозни общности в съвременните общества следва да се върнат към естественото им позициониране в рамките на нацията.

Така нар. „малцинства" следва да ограничат своите претенции за *групови права*, които в много случаи на практика стават *привилегии спрямо народностното мнозинство*. В този смисъл те следва да станат повече диалогични и толерантни спрямо мнозинството, сами да възпрат процеси на самокапсулиране и самосегрегиране, да са по-адаптивни и добронамерено да се вграждат в общия граждански и политически ред в обществото.[21] А така нар. „мнозинство" – народностно, религиозно, гражданско – да си върне самочувствието на домакин в собствената си страна, увереността в просперитета на своята държава, сигурността за своя дом.

По същество става дума за така нар. *Европа на нациите* – съхраняване на тяхната традиционна идентичност, въпреки взаимното вплитане в широкото общо прос-

[21] Виж <u>Велчева, Надя</u>. „*Етническият модел" като политически дискурс*… С., 2007, с. 280-290.

транство. Същевременно става дума и за *Европа на гражданската и националната мобилност* – съчетаване на националния патриотизъм и идентичност с реализация и приобщаване извън националната граница, с едно *по-разкрепостено приобщаване* към формиращата се глобална цивилизация. Това по същество е същността на европейската мечта, за разлика от американската.

Американската мечта е концентрирана преди всичко в идеята за неограничения и самоцелен икономически растеж, личното забогатяване и материално богатство. Тя се реализира чрез енергично и агресивно преследване на индивидуалните интереси. При нея доминира хедонизмът, жаждата за забавление и наслади, хазартната тръпка. Американската мечта се вдъхновява от силата. Успелите се заразяват от прекомерна самоувереност, уверени са в своето неограничено право на всичко.

Американската мечта заразяваше и привличаше огромно количество хора, досега те се стичаха в обетованата земя САЩ, вливаха се в мозайката на американската нация. Това е нация-конгломерат, обърната навътре към и в себе си. Тя и държавата й полагаха огромни усилия да отвори света към себе си, в реализация на своята не само икономическа и политическа, но и идейна и културна инвазия. Наред с това те имат далеч по-трудно решимия субстанциален проблем с отварянето на себе си към света. Вероятно точно тук е едно от обясненията защо сегашната криза назряваше поне 10 години без да се прояви разум да се спрат някои от основните й структурни генератори, защо в този период упорито не бе чут гласът на разума – Збигнев Бжежински и Ноам Чомски, Ли Якока и Джоузеф Стиглиц, Джереми Рифкин, Джон Гълбрайт и Пол Кругман, и много други от най-авторитетните американски политици и бизнесмени, интелектуалци и икономисти.

Европейската мечта, обратно, надхвърля националните рамки, опитва се да изгради едно многомерно културно пространство, в което националните идентичности да се съхраняват, но вливайки се в една над-национална обща културна реалност. Опростената жажда за висок материален стандарт на живот се надскача с идеята и мисията да се постигне високо качество на живота. От идеята за личния успех и силата на нацията и държавата се преминава към мисията за устойчиво и хармонично общество. От идеята за индивидуалния успех се връща към утвърждаване на общността като естествена жизнена среда. Дори при натрупване на голяма класова, национална, държавна сила не се изпуска идеята, че в обществото трябва да се съхранява баланса и моралната връзка, че държавите е по-добре да остават социални, защитните мрежи да се развиват, за да не се допусне натрупване на прекалено голяма маса аутсайдери и сиви зони.[22]

В този смисъл българската нация следва да намери своя модерен европейски модус вивенди. Съхраняване на националната идентичност, достойнство и сила, но не в затворените рамки на държавата, а в по-широкото европейско пространство, в сгъстеното време, при преплитането и вплитането на различни културни традиции. Съхраняване на националната идентичност, но не по логиката на отделянето и противопоставянето, не с емоциите и страховете на враждебния национализъм, а по логиката на „*дар, който може и трябва да бъде споделен*" с другите, с партньорите, със съседите. Това безспорно е голямо предизвикателство пред адаптивността на

---

[22] Виж Рифкин, Джереми. Европейската мечта... С., 2005; Тодоров, Цветан. *Страхът от варварите*… С., 2009, с. 249-286; Тошкова, Светла. *Ценностите определят Европа*... С., 2007, с. 11-16.

българите и българската нация, както и нов исторически тест за органичната виталност и устойчивост на културното ни ядро.

В тази контекст е дискусията относно така нар. „*мулти-културалност*". Това е един от смисловите и ценностните ключове в идеологията на Глобализацията. В нея е визиран американския обществен и социален модел, закодиран е стремежът той да бъде изнесен, разпространен и наложен сред Западния свят, а доколкото е възможно и в Русия, и целия останал свят. Чрез идеологемата „*мултикултурално* общество" се прокарва американския интернационализъм, отварят се умовете за неговото приемане и упованието на него като връх на цивилизацията. Тук е наложително да се разграничат две основни проекции на мултикултурността.

От *една страна*, дискусия в *позитивен и градивен* ключ, когато става дума за съвместяване на съизмерими култури. Способни не само за дейностна съвместност, но и за взаимна толерантност и интерес една към друга, взаимно обогатяване и склонност към интегриране в едно общо културно и цивилизационно пространство. Между които надделява доверието вместо страхът и предпазливостта, вместо наслоени реваншистки или високомерни рефлекси.[23]

Това по същество е *хоризонтално междукултурно* общуване и единодействие. Макар и различни, отделните общности се усещат относително равни (цивилизационно). На тази основа те са готови, без да се отказват от своята културна и историческа самобитност, да търсят съвместност. Готови са дори да се обединяват в общо обществено и политическо, идеологическо и културно пространство. Всяка от тях възприема едно такова обединяване не като посегателство и заплаха спрямо своята идентичност, а обратно, като възможност за надстрояване и обогатяването ѝ – приема, че чрез нея придобива допълнителни възможности за просперитет и реализация. Така различните общности са готови заедно да се качат от народностния етаж на по-горния етаж на съвместната си национална идентичност.

Именно на тази основа нациите се формират по естествен и ненасилствен начин. Като макро-общности, в които се включват различни народностни и етнически общности. Обединяват се в рамките на една голяма държава, върху една обща територия, в рамките на една взаимоизгодна икономика и политическа система. Когато нацията има свое народностно ядро, свое народностно традиционно мнозинство, то другите по-малки етнически и народностни общности се обединяват около него, като в значителна степен възприемат характерните социалнопсихологически, ритуални, поведенчески, идеологически особености на народностното мнозинство.[24]

По линия на миграционните вълни в рамките на ЕС този тип мултикултуралност вече се изчерпва като човешки контингент. Остават още малобройни контингенти,

---

[23] Виж Неделчева, Таня. *Съхраняване на културната уникалност в мултикултурна среда*. С., 2008.

[24] Вече се каза, че именно в този смисъл е резонно за евреите в България да се говори за *български евреи*, доколкото те по много неща се различават от полските и руските, от немските и чешките евреи. Резонно е да се говори за *български арменци*, доколкото те по много неща се различават от кипърските и гръцките, от френските и германските арменци. Резонно е да се говори за *български цигани*, доколкото те по много неща се различават от испанските цигани, от руските и унгарските, испанските и чешките цигани. Също така е резонно да се говори за *български турци*, доколкото те по много неща се различават от анадолските турци, от гръцките турци, от кипърските турци.

които практически е възможно да бъдат преместваны от най-късно асоциираните се страни (България и Румъния, Полша и Унгария, Чехия и Словакия) към по-богатите европейски страни. В сегашната криза възможностите рязко се свиват, приемащите страни започват радикално да възпират новите емигрантски потоци, започва и обратно изтласкване на част от досегашната имиграция към други райони или обратно към родните страни.

Подобен, но вече в междуконтинентален план е случаят с *културната симбиоза* сега между Стара Европа и САЩ, както и в перспективата от преди 2-3 века, когато чрез вплитане на контингенти от всички основни европейски нации се формираха народите и нациите на Канада и САЩ. Такъв е случаят сега със страните от Западна Европа, които инициираха и след това развиха Европейския съюз и Европейската икономическа и шенгенска зона – общо взето това са първите седем, след това страните от ЕС-15, плюс по-голямата част от страните от последните две разширявания (2004 и 2007), плюс още няколко европейски страни, които имат граничен статут – като Норвегия и Исландия, Швейцария и Монако, Сърбия и Хърватска, Русия и Украйна. Европа наистина има шанс да стане едно жизнеспособно общо-културно пространство – националният етаж на социалната идентичност да се надстрои с още един пълноценен по-горен и обхващащ етаж на органична принадлежност и идентичност. Става дума за чувството за принадлежност към Европа и за идентичността „европеец". Разбира се, това без да означава обезличаване на съответната национална идентичност и живо чувство за народностна и национална принадлежност.

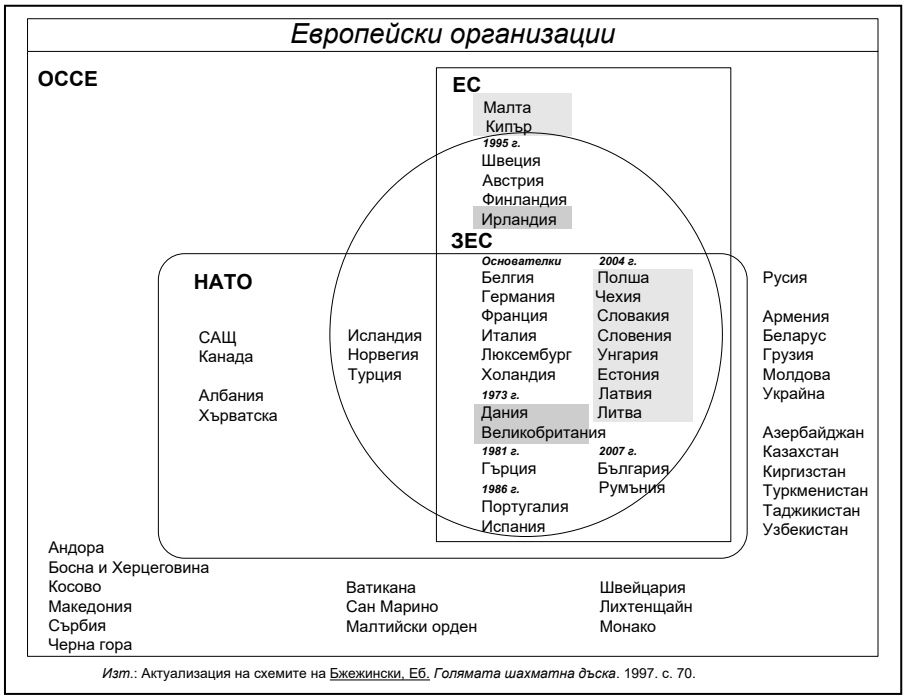

Изт.: Актуализация на схемите на Бжежински, Еб. *Голямата шахматна дъска*. 1997. с. 70.

Точно тук е и проблемът пред страни от неевропейските цивилизационни зони, като Турция. Проблемът е тя да се интегрира не само икономически, но и граждански, не само административно-политически, но и цивилизационно. Стои въпросът за самата възможност за хоризонтално цивилизационно отношение и нивото на съвместимост.

Алтернативата, която поне засега изглежда че има повече шансове за практическо потвърждение е, че става териториално смесване на две принципно различни цивилизации, всяка от които претендира да в *субординационна привилегирована* позиция спрямо другата. Европа с нейното християнско и поне три-хилядолетно европо-центристко високомерие. Светът на исляма (в случая представен от Турция като бивша ислямска европейска империя), който също има реципрочни претенции и цивилизационно високомерие спрямо Европа. Тлеещата дилема е коя от двете цивилизации ще е по-... в новото съвместно икономическо и обществено, социално и културно пространство.

Ако тези две цивилизационни зони и съответните им народи и държави териториално са далеч една от друга, проблемите биха били дистанционни – каквито сега са между Китай и Европа, между Китай и САЩ. Но ако тези цивилизационни зони са взаимно вплетени на една територия, в рамките на обща икономика, в гражданското пространство на едно съвместно общество (както е сега в Европа), тогава има опасност добронамерената и взаимната културна толерантност да се обръщат в борба за надмощие, да ескалират в граждански и политически конфликти. При това с експлицирано първично неравновесие, доколкото едните са домакини и са в своя исторически дом, докато другите са пришълци и проблемни гости.

Погледнато от такъв ракурс става съвсем ясно защо Европа има двойнствено отношение относно присъединяването на Турция към ЕС, както и обратно – защо самата Турция демонстрира желание и интерес да се присъедини, но в същото време категорично отклонява няколко цивилизационни претенции и условия от страна на Европа. Коренът на проблема е в нуждата да има цивилизационна съвместимост за да стане обединяването, както и елементите на същностна цивилизационна несъвместимост, която го препятства. Всъщност, това е една сложно балансирана везна, която доста трудно да бъде наклонена в едната или другата посока.

В това по същество е общият проблем за (не)желанието и (не)способността на мюсюлманите да се интегрират граждански и културно в Европа. Оттук се ражда и страхът на Европа от огромната мюсюлманска маса, която вече е завладяла големи и важни пространства не само в периферията, но и в сърцето на Европа, на християнска Европа, на благоденстваща и цивилизационно високомерна Европа.

Така стигаме до *<u>друга възможност</u>*, мултикултуралността да се дискутира в ключ на *рискове и конфликтност*. Когато става дума за съседски отношения между интровертни, некомуникативни и подозрителни едни към други традиционни култури, религиозни и етно-народностни общности. Когато надделяват рисковете и конфликтността в ситуации на практически отношения между общности с трудно съвместими или полярно различни цивилизационни характеристики и традиции.

Винаги в такива случай надделява *вертикалното междукултурно* общуване, което е заредено с подозрителност и взаимен страх, с реваншизъм или високомерие, с агресивни предразсъдъци, с готовност при всяка възможност общностите взаимно да се дискриминират.

Става дума за ситуации, при които различните общности акцентират на своята автентичност, ревниво пазят традициите и консерватизма си, усещат като посегателство всеки опит за приобщаване към общ език и култура, в общи символи за държавна и обществена принадлежност, възприемат всеки призив към обединяване и гражданска толерантност като демагогски опит всъщност да бъде размита културната им автентичност, да бъдат асимилирани, да им се отнеме „*майчиния* език", специфичните ритуали и традиции.

В този случай мултикултуралността е бариера пред постигане на единство в обществото, не е възможен принципът на солидарност в държавата, генерират се граждански тенденции към обособяване и самозатваряне в сиви зони, политически тенденции към сепаратизъм, икономически тенденции към дискриминиране на другите чрез феодално овладяване на стопанските структури.

За съжаление, досега в ЕС се толерираше именно такава рискова мултикултуралност. Това се прави преди всичко поради нуждата от евтина и непретенциозна

работна ръка за непрестижен труд. Чрез нея се решават ситуативни проблеми на бизнеса и комуналните инфраструктури, но се зарежда цялото общество с бомбата на етно-народностна, религиозна и цивилизационна трудна съвместимост. Развива се процес, подобен на гибелта на всички богати империи в историята, когато заслепени в своето цивилизационно високомерие и усещането си за материална мощ, те изненадващо са били поваляни от жизнени и амбициозни „варвари". Нека си припомним поуките от историята. За да не стане така, че „*единствената* изненада" от една възможна предстояща цивилизационна катастрофа в Европа би била „*изненадата на толкова* много хора".[25]

Обобщен и косвен, но ясно демонстриращ проблема е един от 8-те индикатора, по които сега ЕС ранжира успеха на страните-членки при изпълнение на целите на Лисабонската стратегия (2000). Именно поради натрупването в обществото на огромна маса неинтегриращо се население Германия от общия си ранг 5, в индикатора „*социално включване*" (social inclusion) пропада на 10-та позиция, Великобритания от 6-та пропада на 9-та позиция, Франция от 10-та пропада на 15-та позиция, Испания от 15-та пропада на 23-та позиция.[26]

В този смисъл Европа сега сама си създава проблеми, надвесвайки се над исторически катаклизъм: (1) заслепена от своите собствени идеологеми за отвореност и мултикултуралност, от абстрактните си догми за демократичност и граждански права; (2) подведена от светския принцип за изравняване на религиите – като по този начин практически се дискриминира основната и исторически формираща местна народностна и национална религия; (3) изтисквана от глобалния капитал и от онази част от местния капитал, които са обществено безотговорни, които не се интересуват от общо-системните измерения, а търсят единствено бърза и максимизирана печалба. Става все по-очевидно, че големите маси приходящо население, което граждански и цивилизационно не се интегрира в достатъчна степен, понякога дори в минимална степен, е пряка и нарастваща опасност за гражданския мир в обществото. Способността на държавата да осигури сигурност на своето население вече очевидно е под въпрос, както и способността ѝ да подхранва самочувствието на нацията си, да организира благоприятна обществена среда за икономиката си.

От гл.т. на структурата на обществото, всъщност сега наглед парадоксално се обръщат характеристиките: (1) пазарът реално става по-малко свободно пазарен – поради извънредната власт на монополите и на глобално-централизираната власт; (2) докато обществото като цяло става все по-пазарно – поради приватизирането и доминирането на търговския принцип в социалните институции и дейности на образованието и здравеопазването, на медиите и културата, на историята и инфраструктурите, на отбраната и сигурността. Това по същество е фундаментално структурно противоречие в системата на обществото. По същество въз основа на него назрява противоречие и противопоставяне между САЩ-американския модел и ЕС-европейския модел за функциониране на обществото.[27]

---

[25] Перифразирам израза на Стиглиц, относно изненадата на икономистите, политиците и идеолозите от финансовата криза от 2008 г. Виж Стиглиц, Джоузеф. *Свободно падане*... С., 2010, с. 31.

[26] Blanke, Jenifer. *The Lisbon Review '2006*… World Economic Forum. 2006.

[27] В рамките на това структурно противоречие сега, в условията на криза, САЩ като спасение на давещия се са принудени да извършват действия по посока на нормализация на

България е директно застрашена от този рисков вид мултикултуралност: ***първо***, поради тенденциите към сепаратизъм от страна на двете големи етно-народностни малцинства – български турци и цигани/роми; ***второ***, поради обезлюдяването на огромна част от националната територия, богата на ресурси за живот и икономическа предприемчивост, което ще привлече външен поток от трудно контролируема имигрантска човешка маса – по-вероятно е тя да бъде мюсюлманска, с друга и трудно съвместима с нашата цивилизационна характеристика; ***трето***, бариерите пред динамично развиващи се сектори в икономиката поради недостиг на добре образована и социализирана работна ръка; ***четвърто***, поради изкушението на част от политиците (под натиска на бизнеса) да напомпват България с население от чужди цивилизационни зони, което самò по-себе си още повече да притиска и изтласква българите, да свива националното мнозинство, на практика да го обезвластява и да го лишава от спокойствието, че живее в своята си държава.[28]

Тук следва да се подчертае, че България има шанс за градивна мултикултуралност единствено при две предпоставки: ***първо***, ако се възстанови статута и достойнството на народностното българско ядро, което да дава устойчивост и ясна идентичност на нацията; ***второ***, ако имиграцията към нас в значителен обем да е от наша, българска диаспора – от съседни и по-далечни страни.

Второто е с не по-малка важност от първото. Големият въпрос е как това на практика може да бъде реализирано, чрез какви стимули, в каква времева перспектива? Това безспорно е извънредно сложен въпрос, който предполага повече реализъм и разумни действия, и по-малко еуфория и наивни очаквания. Засега България няма практически шанс да привлече много хора от другите икономически по-развити страни – християнски и по-специално православни. Сега по принцип няма шанс да привлече много хора отвън, които са с високо образование и квалификация, с висока производителност и социална интегрируемост. В обозрима перспектива такъв обратен поток е практически малко вероятен – докато доходите не се приближат до средноевропейските, докато условията на труд и мениджмънт не се изравнят, докато

икономическата структура, вкл. на частично връщане към протекционизъм, държавен контрол върху важни сфери като здравеопазването. От своя страна Европа в нарастваща степен ще се освобождава от 60-годишната си зависимост от САЩ и на практика ще може по-цялостно да възстанови своя далеч по-балансиран икономически и обществен модел. Предпоставка за това е да се реши гражданският проблем: Европа да се откаже от абсолютизирания мултикултурален модел на САЩ, които не се съобразява със специфичните условия, традиции и инерции тук, в Стария континент.

[28] В методологичен план тук е редно да си припомним тезата на Пиер Бурдийо за *глобализацията като мит*, активно използван от либерал-глобализаторите през последните 2 десетилетия, които се стремят към еднополюсна световна хегемония и към „*отворени* държави", които позволяват „експлоатация *без граници*" (exploitation sans rivages), връщайки Света към един „*див* капитализъм".

В този смисъл и в това си практическо измерение Гобализацията е наистина опасна утопия, доколкото тя очевидно не води до хомогенизиране на Света и преодоляване на бедността, нито до демократичност и повече интеграция в културното и цивилизационно многообразие в Света. Обратно, практиката ясно показва, че Глобализацията породи крещящо социално поляризиране дори в страните от богатия Запад, разрастване на бедността и социалното изключване, световна криминализация на икономиката, нарушаване на основни структурни баланси в обществата. Виж Бурдийо, Пиер. *Ответен огън*… С., 2008, с. 29-43, 51-57, 95-106, 176-182.

чистотата и редът, битовото удобство и спокойствие, обществената подкрепа за семействата и родителството не се приближат като норма и реална практика.

Спиралата на пропадане и възраждане

В заключение нека кажем, че ние, българите, имаме историческа съдба на *циклична синусоида,* синусоида с драматично големи амплитуди – нагоре към възраждане и възходи, до степен на изключително значима европейска страна и народ/нация, а после надолу към пропадане и свиване, до степен на маргинализиране и пряка заплаха от разпадане.

През последните две десетилетия отново бяхме притиснати към долна точка. Около приемането на България в ЕС имахме 3-4 години на осезаемо съживяване и изправяне. Но световната криза от 2008 и изборите от 2009 г. частично прекършиха този процес още в зародиш. България днес наистина е пред съдбоносна дилема: дали ще имаме сили отново да се възродим, да изненадаме големите и силните със своето ускорено догонване и развитие, да изявим отново огромната си генетична сила и мощ, талант и креативна жизненост? Дали ще успеем отново да се възродим като консолидиран народ и самосъхраняваща се нация, която разгръща своя потенциал и дух в съвременния динамичен и пъстър свят?

Фундаментална предпоставка за горното би било ако съумеем да възстановим *равновесието вътре* в себе си – за да имаме шанс да постигнем устойчивост в обществото и държавата си, за да можем да се възползваме от новите цивилизационни възможности на XXI век.

Предпоставка и обществен инструмент за това е една стратегия за *развитие на населението*, която да черпи сили от своята *мисия за просперитет* на българската нация. Става дума за стратегия въз основа на модерна национална доктрина: (1) с ясни и прагматично адекватни цели; (2) прилагаща диференциран и комплексен подход; (3) визираща достатъчен ресурс и делови капацитет; (4) разчитаща не само на ефективната работа на институциите, но и на широка гражданска ангажираност и активност; (5) черпеща енергия от идеализма и съзнанието за обща народност съдба и светло бъдеще.

Предпоставка за практически успех в горната посока е концептуалното предефиниране на понятието „нация". Очевидно е нужно обновяване на представата за „*национална* принадлежност", откроряване на съвременните ѝ градивни измерения. Ако ние, българите, искаме да сме наистина равнопоставени на другите европейски народи/нации в ЕС и тук, сред Балканите, очевидно е нужно представата за „патриотизъм" да се отърси от праха на историческата анахроничност, да намерим и ясно дефинираме на разбираем граждански език що е то „*здравословен* национализъм".

Европейските нации са създавани през и около XIX век. Под напора на формиращата се индустриална икономика, която има нужда от мащаба на една голяма и единна държава, която да осигурява широк и добре организиран пазар на стоки и институционални условия, която да организира едно ново и мащабно гражданско пространство за освободена и мобилна работна сила – единно образована и социализирана, граждански и културно интегрирана.

Тогава европейските нации са изкристализирали като макро-общности с изключително висока степен на общностно самосъзнание и гражданска сплотеност в рам-

ките на една нова, високо организирана и бюрократизирана държава – *националната* държава. Тя формира единно вътрешно културно пространство. Усвоява религиозните и народностните традиции и ги трансформира в психологическа тъкан и символи на съответна гражданска и национална принадлежност. Налага ясна идентичност сред и срещу външния свят – съседните държави, другите народи, чуждите религии и култури.

В тази епоха нациите и тяхното формиране са били феномен и процес на обособяване – *обособяване* сред другите, против чуждите. Търсена е била вътрешна гражданска консолидация като „*конкуретно* предимство" на нацията – на националната икономика и капитал, на националната отбрана и сигурност.

Нациите са културен и социално-психологически феномен в географията и институционалната рамка на обща икономика и единната суверенна държава. Чрез тях народите са се издигнали от етно-културното и локалното до народностното и макро-държавното.

Обратно на онази епоха, в сегашната епоха на „глобализация" границите на националните държави се *отварят към наддържавни* институции и власт, освобождава се мобилността на населението, стимулира се преплитането и съвместността на външни и различни културни модели и идентичности – не само външни една на друга, но и доскоро недоброжелателно и дори агресивно противостоящи си. Икономиката става отворена и космополитна, отваря се културната и религиозната обособеност, частично се отнема суверенитета и силата на националната държава.

В такава среда проблемът за живата национална идентичност и връзка вече е в обратната посока – от глобалното към своето, от външното към вътрешното, от мултикултуралността и космополитността към културна специфика и народностна идентичност. В съвременното отворено и мобилно обществено пространство, с много послабото структуриране и контрол от страна на държавата проблемът за националната идентичност е търсене на своята културна субстанция – докато си сред и заедно с другите, а не отделен и срещу другите.

Тук, разбира се, не става дума за връщане към догматизирани, закостенели и архаични форми на национална идентичност (патриотизъм и национализъм), а за нов синтез – за нова „*допълваща* програма" (plug-ins), за нова осмислена и добре практически организирана „йерархия на *мащаби*"[29], за обратно намиране на културната и духовната своя субстанция чрез „*локализиране* на глобалното". Това са точни термини на Бруно Латур[30], по които е време да се мисли реалистично, но и загрижено, да съзряваме гъвкаво, но и със здравословната доза консерватизъм[31].

През XIX век преходът е бил, поради нужда от икономическа рационалност и функционалност, от локални структури и патриархални общности към държавна идентичност и ясна ценностна национална принадлежност, от локален към макромащаб. Сега е в обратната посока – от наддържавни структури и мултикултурален пъстър свят към традиционна културна принадлежност и социално-психологическа

---

[29] Според подхода и предложената от мен схема в .... глава, с. .....

[30] Виж Латур, Бруно. *Реасемблиране на социалното...* С., 2007, с. 294, 266-275, 251.

[31] В смисъла на максимата на Даниел Бел: „*Аз съм либерал в икономиката, ..., консерватор в културата*". Виж Бел, Даниел. *Културните противоречия на капитализма*... С., 1994, с. 9-18, 46-56, 71, 332-348, 387-392.

идентичност, от глобален-мащаб към обозримия мащаб на своята нация и националната ѝ държава.

Нациите и връщане от света на отчуждението

След няколко десетилетия постмодерност, антиструктурализъм и антиинституционализъм, релативистична социология и морал на индивидуализма подобни „големи *наративи*" и „*хегемонни* перспективи" на мнозина звучат подозрително и дори реакционно. Доколкото в тях се привижда желание да се задушава индивидуалното и принципа на личната свобода (схващана като „свобода *от*"), сякаш те искат да задушат пъстротата на многообразието, да свият отново простора за географска и културна мобилност на хората, отнемайки им правото за самоидентификация.[32] Подобно подозрение не би било в съответствие с основната идея в тази книга. Тук не се търси връщане отново в крайност, търси се нов културен и ценностен баланс.

Постмодерността тръгна като реакция и опит за надмогване на човешката подчиненост в йерархията на държавната пирамида, строгостта на обществените норми, стагниращите изисквания за благоприличие и благоразумие. Набра сила като развихряне на чувството на граждански свободи и отстояване правото на индивида за самоопределяне и мобилност. Тръгна от нонконформизма на хипитата и рок-субкултурата (60-те години) и стигна до съвременните идеи за пътуващия освободен от макро-зависимости (държавни, национални, религиозни, традиционно културни) човек, стигна до масовото битие на човека-емигрант, на гражданина-временен имигрант. Но това по същество е път от органична социална принадлежност и причастност към атомизирането и принципното отчуждаване. Патосът бе освобождаване от обществото и държавата и навлизане в един свят на пулсиращи граждански мрежи и индивидуално избирани и своеволно сменяни и подменяни общности „по лични интереси". Така едновременно се преминаваше в новото „*информационно* и *потребителско* общество", изпълняваше се императива на Глобализацията за „свобода за *движение на труда*" в съответствие със свободата за движение на капитала и на стоките, психиката и ценностите се индивидуализираха до крайност, за да съответстват на новата *културна матрица* на хедонизма и забавлението. Но житейският опит показа, че твърде много хора при глобализирането си вместо да се освобождават стават още по-зависими, че вместо по-индивидуално мислещи стават по-манипулирани и празноглави, че вместо да дишат по-свободно в обществото стават по-затиснати от различни форми на стрес и несигурност, празнота и обезсмисляне, на псевдодемокрация и „*репресивна* толерантност".

Ето защо сега набира сила обратният процес, обратното търсене, носталгията към общностното и исконното. В този процес все повече хора, от големия отворен свят на отчуждението и екзистенциалната самота (света на богатството и успеха, на кариерата и мобилността, на емигрирането и атомизирането в чужбина, на личните удоволствия и хедонизма, на „*турбо*-потреблението" и „*парадоксалното* щастие"[33])

---

[32] Виж Латур, Бруно. *Реасемблиране на социалното...* С., 2007, с. 24.

[33] Според Жил Липовецки в актуалната му книга: *Парадоксалното щастие*... С. 2008. Виж и Стиглиц, Джоузеф. *Свободно падане*... С., 2010. Това е книга от безспорно авторитетен човек за „триумфа на *алчността над разума*", за „големият *американски обир*", за нуждата да се реформира не само западната икономика, но и съвременния гражданин, както и

започват да търсят и избират връщане към първична връзка по кръв и земя, исконна близост по ген и народностна психика, по историческа съдба и културна традиция. Изборът е връщане към своите и земята на Родината, към традиционна културна среда и народностната общност, към своя език и битови ритуали, към чара на етно-народностното и романтиката на историята и традицията.

В този общ контекст е важно е да се подчертае, че днес оцеляването на нацията като общностна идентичност е *връщане от света на отчуждението* и екзистенциалната самота към света на емпатичното и солидарния колективизъм. Връщане към географията на близкото и своето, в емоционално-духовното обкръжение на народностното „Ние" – като медиатор и посредник между изявеното „Аз" и контактните „Други" („Чуждите"). За все повече хора този импулс за връщане е в резултат на изстрадан личен опит и избор.

Разбира се, тук се говори за връщане не по логиката на етно-народностно или национално-държавно самоизолиране, нито като реставрация на религиозен фундаментализъм и фанатизъм, още по-малко като агресивност спрямо съседи с цел реставриране на бивши империи. Тук не се говори за национализма и във фашизоидните му крайности, не – както казва Ерих Фром – като „нова форма на *идолопоклонничество*", граничещо с атавистична *лудост* – модерна „форма на *кръвосмешение*", не и като „*групов нарцисизъм*", който успява да превърне самолюбуващата се фантазия в привидна действителност.[34] Нищо от това. Тук се прави опит да се визира цивилизационната норма за взаимна толерантност и зачитане, умението за съвместност с други културно-религиозни и народностно-национални идентичности, но и възраждане на своята, отстояване на самобитността й, умение за достойно подреждане сред другите.

От извънредна важност е да се осмисли, че нацията и националната държава са макро-идентичности, но *те психологически и ценностно са досегаеми* за „малките обикновени" хора. Това е нужната им макро-рамка, в която непретенциозният малък човек придобива едновременно личностна значимост и чувство за защитеност, историческо достойнство и чувство за културна и духовна споделеност. Огромното непостижимо пространство и недосегаеми структури на властта при Глобализацията превръщат обикновения човек в прашинка, травмират го с чувство за маргиналност и обреченост на зависимост (в логиката на „*едномерния* човек" по Маркузе).

Нацията е нещо голямо и институционализирано, но в същото време има *човешка плътност*, носи културна *споделеност и взаимност*, придава *взаимна отговорност и грижа*. Именно в този екзистенциален смисъл нацията и нейната национална държава днес са *конкурент на аморфността* сред глобализирания свят. Предпочитани са пред недостижимостта на глобалните центрове на власт. Желани са като алтернативно пространство за човешкото пред технократското, за духовното пред вещно-материалното, за общностното пред самотно-индивидуалното.

Все повече хора днес осмислят, че в средата на своята нация те са способни органично да съчетават и вплитат микро-, мезо- и макро-измеренията на живота си. Способни са да постигнат органично вплитане и преплитане на микро-референтното

за потребността от изход към „едно *ново общество*" с нов начин на живот. Предпоставка за това са съществени промени в политиката, но преди това – в „*царството* на идеите".

[34] Виж Фром, Ерих. *Душевно здравото общество*... С., 2006, с. 76-79, 92-94; *Анатомия на човешката деструктивност*... С. 2009, с. 313-316; 333.

(интимния живот със семейство, приятели, близки), с мезо-функционалното (колегиални и други дейностни взамодействия в и чрез общности и съответните институции), и макро-ценностното (ценена принадлежност към народност-нация, държава-политика, религия-църква, народностна традиция-историческа обща съдба). Това са различни мащаби в реалния живот. В своето съзвучие и синхрон те му придават пълноценност, вдигат качеството на живота, зареждат хората с човешки капитал, които да предават на своите наследници в живота и продължители в обществото.

Световното правителство, европейските институции, глобалните капиталисти и медии са все хипер-макро-конструкции, които са психически недостъпни за възприятията на повечето хора. И в това си измерение те за тях са нещо обратно на националното. Хората не могат да ги възприемат като „свои", не са им граждански досегаеми и подконтролни, нито културно и емоционално близки. Самият *мащаб разкъсва* пространството. Световните институции са толкова далеч, толкова недосегаеми за обикновените хора, токова невъобразимо мощни, че се възприемат единствено като *отчуждени и чужди* институции на власт и сила, на зависимост и манипулативност – никога не влизат в зоната на общностна психика и взаимност. Те са само далечна бюрокрация и студено господство. Не са и няма как да са мислени в логика на гражданско делегиране и хуманна власт.

Нека пак повторя че става дума за мащаб на институции и власт, които са недосегаеми и далечни, принципно чужди и отчуждаващи, плашещо мощни и безапелационни. Докато нацията и националната ѝ държава са на „*една ръка* разстояние" от народа, вкл. от обикновените хора, могат да бъдат включени в реален демократичен граждански процес. Те са психологически обозрими, духовно съпричастни, граждански достижими, политически взаимни.

Световната държава, мултикултуралното множество *нямат органичност* и поради това са пространство на *принципна отчужденост*, на студена и бездушна институционалност, която отблъсква хората в обратната посока – или в търсене на посредничеството и защитата от страна на нацията и националната държава (макрогражданска идентичност и интегрираност), или още по-нататък към крайна индивидуализация и атомизъм (микро-идентичност). При последния вариант естествено се повишава невротичността – преди всичко поради високата доза несигурност, както и поради екзистенциалната празнота и самота.

Всичко това е изключително комплициран възел от проблеми. Той очевидно е свързан с характера и кризите на съвременното семейство и родителство, с раждаемостта и грижата за децата, с количественото и качественото възпроизводство на населението и трудовите ресурси, на народа и нацията. Свързан е и с макроизмерението на съвременната отворена и глобализирана икономика, с дилемите за силата и степените на суверенност на държавите, със съхраняването или не на националния им характер и същност. Той е в сърцевината на съвременните социални конфликти, които осезаемо набират мощ: (1) поради масовите емигрантски и имигрантски потоци и смяната на етно-народностната и цивилизационната структура на населението в отделните страни; (2) поради пъстротата на мултикултурната мозайка в Европа и обратната тенденция към повишаване градуса на патриотизма и национализма; (3) поради класовото поляризиране на обществото на малко свръхбогати и много извънредно бедни, което като правило придобива и етнически профил, религиозно разделение, провокира народностно противопоставяне.

В последните четири глави се акцентира на *цивилизационното разслояване* в съвременното европейско общество, вкл. в България. Без това понятие и ясно описание на практическите му проекции не е възможно разплитането на горния възел от проблеми. Нито концептуално и като научна основа за съответни държавни политики и стимулиране на оздравяваща гражданска активност. Нито като събуждане на народностния и националния инстинкт за самосъхраняване и насочването му в една реалистична и практически-действена рамка, за да не се провокират екстремни крайности. Нито като житейско усещане, че сред динамичния и космополитен днешен свят, ние българите участваме и се движим не като отделни прашинки, а като една сплотена духовна и обществена сила.